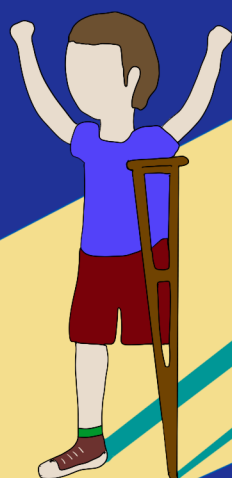

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Україна

ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ОКУПАЦІЇ НА ПРАВА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

24 лютого 2022 року – 31 грудня 2024 року

“Деякі діти падають на коліна – їхні ноги не рухаються тому що вони бояться . Немає сліз, вони не плачуть, не кричать, просто завмирають. Одна дитина стояла, тримаючи іграшку, і цілий день не випускала її з рук.”

– описує реакцію дітей на обстріл завідувача дитсадком.

Ілюстрації

Ілюстрації до доповіді були створені за участі дев'ятирічного Єгора, який з власного досвіду знає, що таке війна. Перші два місяці вторгнення Єгор провів у рідному Маріуполі, коли місто було охоплене одними з найгірших боїв за всю війну. Сьогодні Єгор живе в Києві, але все ще мріє колись повернутися додому.

Це неофіційний переклад оригінального документа, написаного англійською мовою; у випадку розбіжностей просимо звертатися до оригіналу англійською мовою.

ЗМІСТ

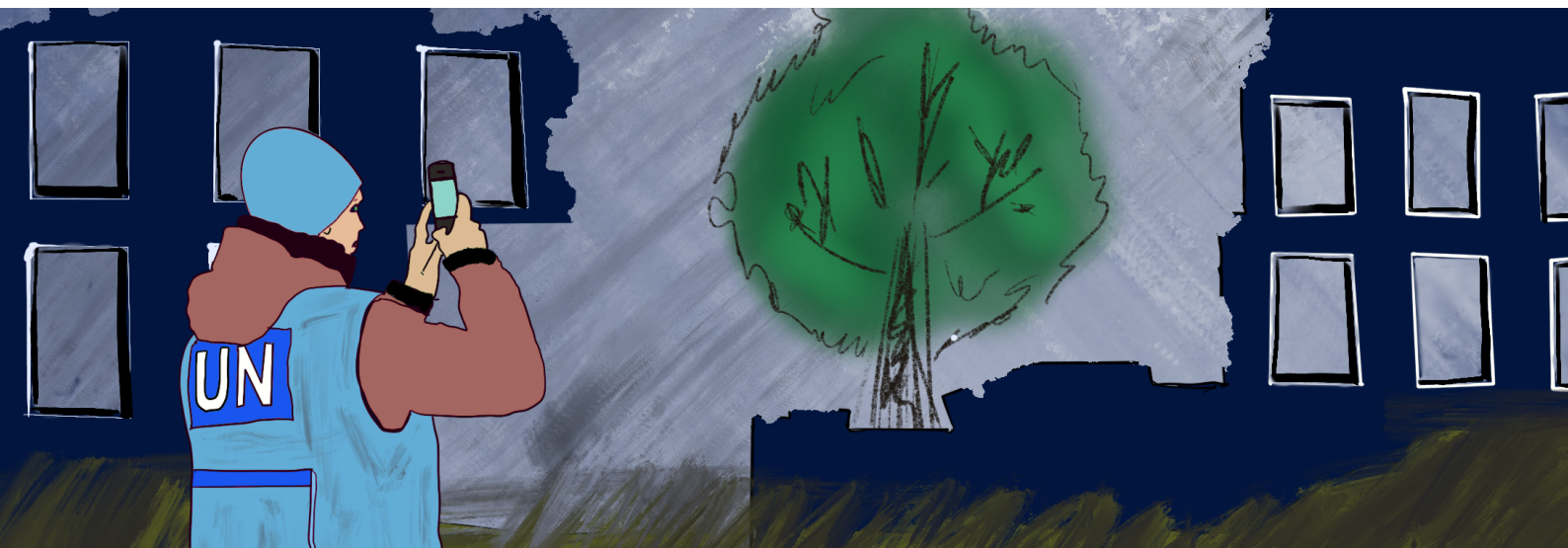
I. РЕЗЮМЕ	2
II. МЕТОДОЛОГІЯ	3
III. ПРАВОВА БАЗА	4
A. Міжнародне право прав людини	4
B. Міжнародне гуманітарне право.....	5
» Закон про окупацію	5
» Захист дітей без супроводу та дітей, розлучених із сім'єю, сиріт і дітей, позбавлених батьківської піклування, на окупованій території	5
IV. ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ.....	6
A. Втрати серед дітей	6
» Втрати від вибухової зброї на підконтрольній Уряду України території.....	7
» Втрати від вибухової зброї на території, окупованій Російською Федерацією	8
» Втрати від мін та вибухонебезпечних пережитків війни	8
B. Наслідки застосування вибухової зброї в населених пунктах для прав дитини.....	9
» Переміщення дітей.....	9
» Житло та належний рівень життя	9
» Освіта.....	10
» Здоров'я.....	11
C. Використання дітей у бойових діях та їхнє затримання	12
V. ПРАВА ДИТИНИ НА ТЕРИТОРІЇ, ЯКА ПЕРЕЙШЛА ПІД КОНТРОЛЬ РОСІЙСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ З 2022 РОКУ	13
A. Насильницькі та репресивні заходи щодо дітей у перші місяці після повномасштабного вторгнення.....	13
B. Примусове переміщення і депортація дітей	14
C. Запровадження законів і політик, які обмежують права дітей на окупованій території	14
» Реєстрація народження та примусова зміна громадянства	16
» Впровадження російської державної освітньої програми.....	17
» Обмеження навчання українською мовою	17
» Навчальні програми для виховання російського патріотизму.....	17
» Військова підготовка та навчання дітей на окупованій території.....	18
» Положення про військовий призов і пропаганда добровільного вступу в російські збройні сили.....	19
» Обмеження свободи на вільне вираження поглядів дітей, у тому числі вираження культурної ідентичності.....	19
VI. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНІЙ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТЕРИТОРІЇ ТА ДІТЕЙ, ПЕРЕМІЩЕНИХ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ	20
VII. ВИСНОВКИ	22
VIII. РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	23
» Усім сторонам конфлікту	23
» Російської Федерації	23
» Уряду України	23
» Міжнародній спільноті.....	24

I. РЕЗЮМЕ

1. У цій доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) описує широкомасштабні порушення прав дітей в умовах тривалих бойових дій та окупації після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Доповідь охоплює період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року та ґрунтується на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ).
2. Широке використання зброї вибухової дії з великим радіусом ураження в густонаселених районах призвело до смертей та поранень серед дітей, а також пошкоджень чи знищень житлових будинків, шкіл, медичних закладів та енергетичної інфраструктури. Безперервні бойові дії порушили надання основних послуг для дітей, спричинили переміщення населення, що серйозно підриває реалізацію їхніх прав, зокрема на здоров'я, житло, освіту, сімейне життя, а також належний рівень життя. Окрім того, територія України сьогодні одна з найбільш забруднених територій у світі вибухонебезпечними пережитками війни та мінами, що, ймовірно, продовжуватиме спричиняти подальші жертви серед дітей у майбутньому.
3. Діти в чотирьох областях України, які були незаконно анексовані Російською Федерацією у 2022 році, особливо постраждали від порушень міжнародного права прав людини (МППЛ) та міжнародного гуманітарного права (МГП), включно з позасудовими
4. Дискримінаційна політика Російської Федерації на окупованій території, змушує дітей отримувати російське громадянство, присягати на вірність Російській Федерації та навчатися за російською освітньою програмою. Ця програма включає уроки, які виправдовують повномасштабне вторгнення та зневажають українську культурну ідентичність. Російська Федерація запровадила систему патріотичного та військового навчання, орієнтовану на майбутню службу в армії або в російських державних структурах. Окупаційна влада погрожує або карає дітей та їхніх батьків за використання української мови чи за відвідування онлайн-шкіл, що пропонують українську освітню програму. Такі дії порушують зобов'язання Російської Федерації як окупаційної держави відповідно до МГП та МППЛ.

II. МЕТОДОЛОГІЯ

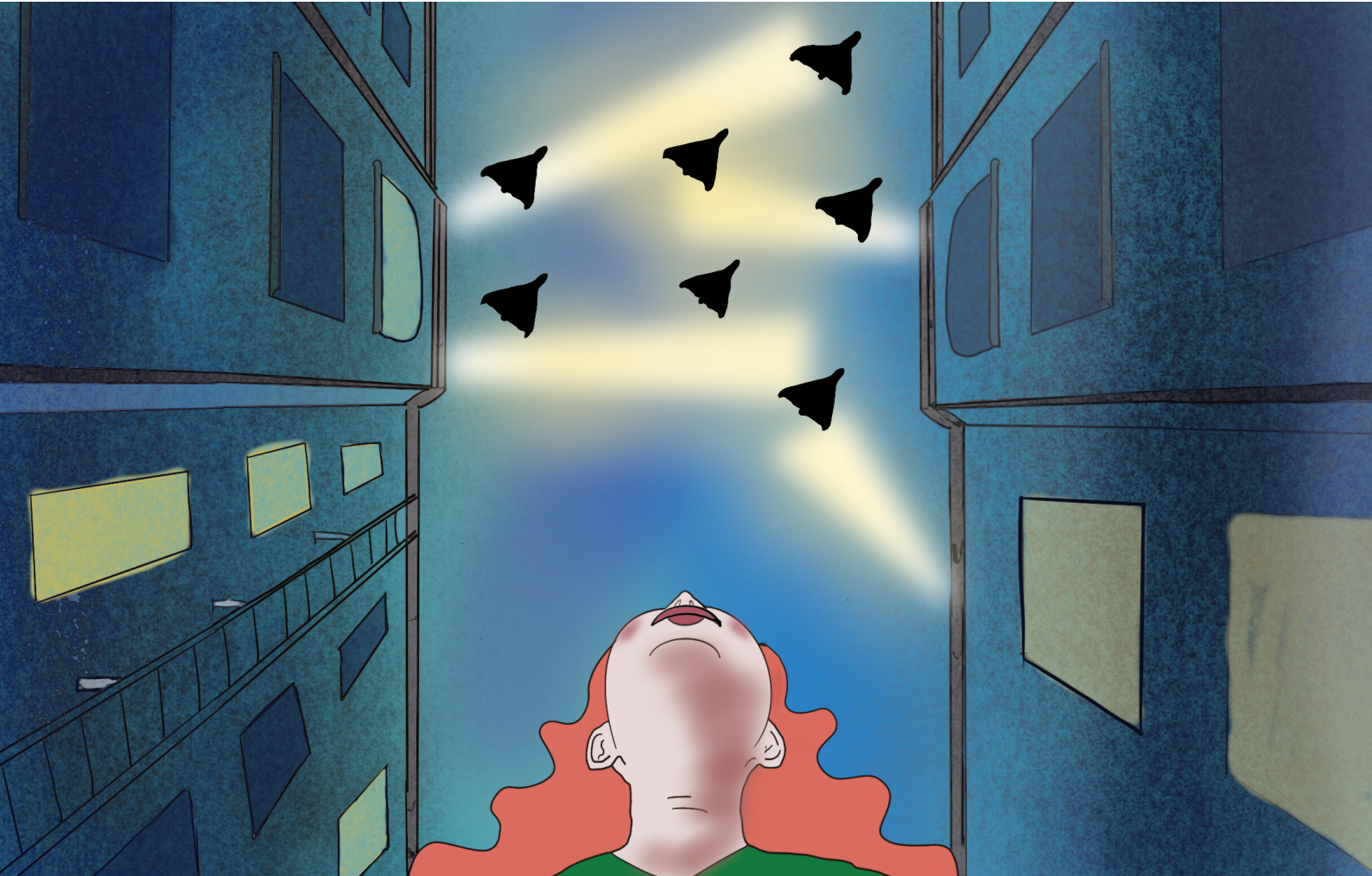
5. Ця доповідь ґрунтується на інтерв'ю, а також на документальній та цифровій інформації, яку збрало, перевірило та проаналізувало УВКПЛ. Від початку повномасштабного вторгнення УВКПЛ провело 1578 конфіденційних бесід² з жертвами та свідками порушень прав дітей, а також із правозахисниками, представниками громадянського суспільства, адвокатами, медичними працівниками, журналістами, студентами, вчителями, урядовцями та іншими відповідними джерелами, зокрема з особами, які проживали на окупованій території. Крім того, УВКПЛ здійснило 101 виїзд на місця, 16 візитів до закладів опіки та притулків, 7 візитів до місць позбавлення волі та провело моніторинг 1 судового засідання на території, підконтрольній Уряду України.
6. УВКПЛ неухильно дотримувалося зобов'язань щодо принципу «не нашкодъ» та забезпечувало повагу до інформованої згоди всіх джерел. Зокрема, вживалися заходи для збереження конфіденційності інформації та захисту ідентичності співрозмовників. Контакт із респондентами встановлювався лише після ретельної оцінки потенційних ризиків для їхнього життя, безпеки, свободи чи добробуту. Інтерв'ю проводилися з урахуванням травматичного досвіду опитаних. Спілкування з дітьми відбувалося лише після оцінки їхніх найкращих інтересів і за згодою одного з батьків або законного опікуна.
7. Уся інформація була перевірена відповідно до методології УВКПЛ. Висновки включалися в доповіді, якщо відповідали стандарту «достатні підстави вважати», а саме де виходячи з сукупності перевіреної інформації у звичайного неупередженого спостерігача були б достатні підстави вважати, що факти відбулися так, як описано, та де зроблені юридичні висновки, що ці факти відповідають усім елементам порушення.
8. Російська Федерація не надала УВКПЛ доступу до окупованої нею території України, попри неодноразові запити. Окрім відсутності фізичного доступу, УВКПЛ зіткнулося з низкою інших перешкод під час документування порушень на окупованій території. Люди, які там перебували, стикалися з труднощами при спробі переїзду на територію, яка контролюється Урядом України через відсутність пунктів пропуску, необхідність долати великі відстані через територію Російської Федерації та численні внутрішні блокпости на окупованій території. Це нерідко супроводжувалося інвазивними обшуками особистих речей (зокрема електронних пристроїв). Крім того, багато людей вагалися щодо спілкування по телефону чи в месенджерах через ризик того, що комунікація може бути підслухана або перехоплена і таким чином призведе до переслідування.
9. Відповідно до усталеної практики, УВКПЛ направило проект доповіді зацікавленим державам для отримання їхніх фактичних коментарів.

ДІЯЛЬНІСТЬ УВКПЛ ЗА ЗВІТНИЙ ПЕРІОД

III. ПРАВОВА БАЗА

10. Російська Федерація та Україна зобов'язані дотримуватися як МППЛ³, так і МГП⁴, які одночасно застосовуються в умовах міжнародного збройного конфлікту, взаємодоповнюють і підсилюють одне одного. Зобов'язання держав щодо прав людини мають екстериторіальну дію за будь-яких обставин, коли вони здійснюють юрисдикцію або ефективний контроль, зокрема на окупованій території.⁵

A. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

11. Кожна дитина повинна бути зареєстрована при народженні та має прав від народження на ім'я, набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, знати своїх батьків і право на їх піклування.⁶ Держави зобов'язані поважати право дітей на збереження їхньої ідентичності.⁷ Усі діти повинні бути захищені від дискримінації, зокрема за ознакою мови, політичних чи інших переконань, національного або етнічного походження.⁸
12. Діти мають право на найвищий досяжний рівень здоров'я та умови життя, що сприяють їхньому фізичному, інтелектуальному, духовному, моральному та соціальному розвитку.⁹ Держави зобов'язані вживати заходів, використовуючи максимально доступні ресурси, щоб поступово забезпечити повну реалізацію цих та інших економічних, соціальних і культурних прав.¹⁰ Діти також володіють правом на приватне життя і свободу вираження поглядів, що включає можливість шукати, отримувати та поширювати будь-яку інформацію й ідеї, а також брати участь у культурному житті.¹¹
13. МППЛ гарантує кожній дитині право на наявну, доступну, інклюзивну та вільну від дискримінації освіту, у тому числі під час збройних конфліктів.¹² Освітній процес має забезпечувати можливість дітям вільно висловлювати свої погляди, одночасно враховуючи їхню культурну ідентичність, мову та цінності. Він також має поважати національні цінності країни, де вони проживають, так і країни походження дитини.¹³ Враховуючи найкращі інтереси дитини як пріоритет,¹⁴ державна політика та рішення у сфері освіти повинні сприяти її когнітивному, емоційному та фізичному розвитку, що є основою її добробуту та майбутнього. Будь-яка пропаганда війни заборонена.¹⁵
14. Держави зобов'язані вживати всіх можливих заходів для захисту та забезпечення належного піклування про дітей, які постраждали від збройного конфлікту, відповідно до своїх зобов'язань за МГП. Вони також повинні сприяти фізичному та психологічному відновленню таких дітей, а також їхній соціальній інтеграції.¹⁶

В. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

15. Діти як частина цивільного населення повинні бути захищені під час бойових дій. Сторони збройного конфлікту зобов'язані розрізняти цивільних осіб і комбатантів та не мають права здійснювати напади на цивільних осіб. Вони повинні дотримуватися принципу пропорційності, щоб уникнути надмірної випадкової шкоди цивільним особам, а також вживати всіх можливих запобіжних заходів для запобігання випадковим жертвам серед цивільного населення, пораненням цивільних осіб і пошкодженню цивільних об'єктів.¹⁷ Сторони конфлікту також зобов'язані вживати всіх можливих заходів для захисту цивільного населення, яке перебуває під їхнім контролем, від наслідків атак.¹⁸
16. Сторони конфлікту повинні оцінювати та мінімізувати не лише безпосередній вплив атак, а й розумно передбачувані ревербераційні або непрямі наслідки для цивільних осіб і цивільних об'єктів.¹⁹ До таких наслідків належать передбачувані перебої в роботі критично важливих послуг, зокрема систем охорони здоров'я, водопостачання та продовольчого забезпечення, спричинені руйнуванням критичної інфраструктури.
17. Школи в більшості випадків є цивільними об'єктами, які захищені відповідно до МГП. Медичні заклади мають особливий захист і не можуть бути об'єктами нападу.²⁰
18. Сторони конфлікту зобов'язані поважати осіб, які перебувають під захистом, їхню гідність, сімейні права, релігійні переконання та обряди, традиції, звичаї. З ними завжди слід поводитися гуманно та забезпечувати їхній захист від насильства і погроз.²¹
19. Сторони конфлікту повинні ставитися до дітей із особливою повагою, забезпечуючи їм необхідний догляд і допомогу, незалежно від їхнього віку чи будь-яких інших обставин.²² Збройні сили не мають права вербувати або використовувати дітей у будь-якій формі, зокрема залучати їх до безпосередньої участі у бойових діях чи інших завдань.²³

» Закон про окупацію

20. Обсяг повноважень і обов'язків окупаційної держави відповідно до МГП базується на принципі, що окупація є тимчасовою ситуацією, зумовленою військовою необхідністю, і не надає окупаційній державі суверенітету над окупованою територією.²⁴ Окупаційна держава зобов'язана, наскільки це можливо, зберігати чинні закони та інституції окупованої території та утримуватися від запровадження кардинальних змін у існуючий порядок або внутрішні характеристики окупованої території.²⁵
21. МГП забороняє окупаційній державі змушувати жителів окупованої території присягати на вірність.²⁶ Вона також не має права примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити у своїх збройних силах або здійснювати тиск чи пропаганду для залучення їх до добровільної військової служби.²⁷
22. Діти, які перебувають на окупованій території, користуються додатковим спеціальним захистом. Окупаційна влада має сприяти безперебійному функціонуванню всіх закладів освіти та догляду за дітьми, уникаючи будь-якого втручання в їхню діяльність.²⁸ Вона не має права залучати дітей до підконтрольних їй формувань чи організацій,²⁹ а також змінювати їхній сімейний або особистий статус чи громадянство.³⁰
23. Особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть бути позбавлені своїх прав, гарантованих МГП. Анексія території також не позбавляє їх прав.³¹

» Захист дітей без супроводу та дітей, розлучених із сім'єю, сиріт і дітей, позбавлених батьківської піклування, на окупованій території

24. Сторони збройного конфлікту мають особливий обов'язок щодо піклування про дітей віком до 15 років, які стали сиротами або були розлучені зі своїми родинами внаслідок війни. Держави зобов'язані гарантувати задоволення їхніх основних потреб та забезпечити доступ до освіти. За можливості навчання таких дітей має здійснюватися особами з подібним культурним походженням, щоб захистити їх від релігійної чи політичної пропаганди, спрямованої на їхнє відчуження від природного середовища.³² Крім того, держави мають вживати всіх можливих заходів для возз'єднання сімей, які були розлучені через збройний конфлікт.³³
25. МГП забороняє переміщення дітей з окупованої території, за винятком тимчасової евакуації, яка може здійснюватися лише з поважних причин, пов'язаних із їхнім здоров'ям або необхідністю медичного лікування.³⁴ Незаконна депортація або переміщення осіб, які перебувають під захистом, зокрема дітей, є воєнним злочином.³⁵
26. Обмеження щодо евакуації дітей спрямовані на запобігання їхньому вивезенню з інших мотивів, таких як отримання освіти відповідно до певних політичних чи релігійних поглядів або підготовка до військової служби. МГП також передбачає захист дітей від розлучення з їхніми родинами та близькими, втрати особистої ідентичності або виховання у середовищі, чужому для їхньої сім'ї або країни.³⁶ Сторони конфлікту мають сприяти поверненню евакуйованих дітей, як тільки це стане можливим, у тому числі шляхом надання Бюро Центрального агентства з розшуку детальної інформації про кожну евакуйовану дитину.³⁷

IV. ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

A. ВТРАТИ СЕРЕД ДІТЕЙ

27. За підтвердженими даними УВКПЛ, з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року в Україні загинуло щонайменше 669 дітей, а 1833 отримали поранення. Із них 521 дитина загинула та 1529 були поранені на території, підконтрольній Уряду України, тоді як на окупованій території загинуло 148 дітей, а 304 зазнали поранень. Реальна кількість жертв, ймовірно, є значно вищою.³⁸ Хлопчики становили 57% постраждалих дітей, а дівчатка – 43%.³⁹ Найвищий рівень смертності та поранень зафіксовано серед дітей 16-17 років, які зіткнулися з більшими ризиками. Серед загиблих і поранених також було 52 немовлят віком до одного року.
28. За даними російської влади, за цей же період на території Російської Федерації загинуло 27 дітей, а 137 отримали поранення.⁴⁰ Однак УВКПЛ не змогло незалежно перевірити ці випадки або обставини за яких вони сталися, тому вони не включені до загальної кількості підтверджених втрат.
29. Зброя вибухової дії з широкою зоною ураження стала причиною 89% загиблих і поранених дітей: 563 дитини загинули, а 1663 отримали поранення.⁴¹ Використання такої зброї в населених пунктах передбачувано спричиняє значні випадкові втрати серед цивільного населення.⁴² Хоча кожен напад має оцінюватися окремо на його відповідність МГП, широке застосування такої зброї в населених районах принципово суперечить забороні невідбиркових атакта принципам пропорційності й обережності.
30. Вибухонебезпечні пережитки війни та міни спричинили 6% жертв серед дітей, а ще 5% загиблих і поранених були пов'язані з іншими ситуаціями, зумовленими конфліктом (див. пункт 71 нижче).

Діти святкували день народження, коли це сталося – постраждали усі! Мій 14-річний син був важко поранений – осколки пробили лопатку, зламали ребра, розірвали легеню і пошкодили хребет.

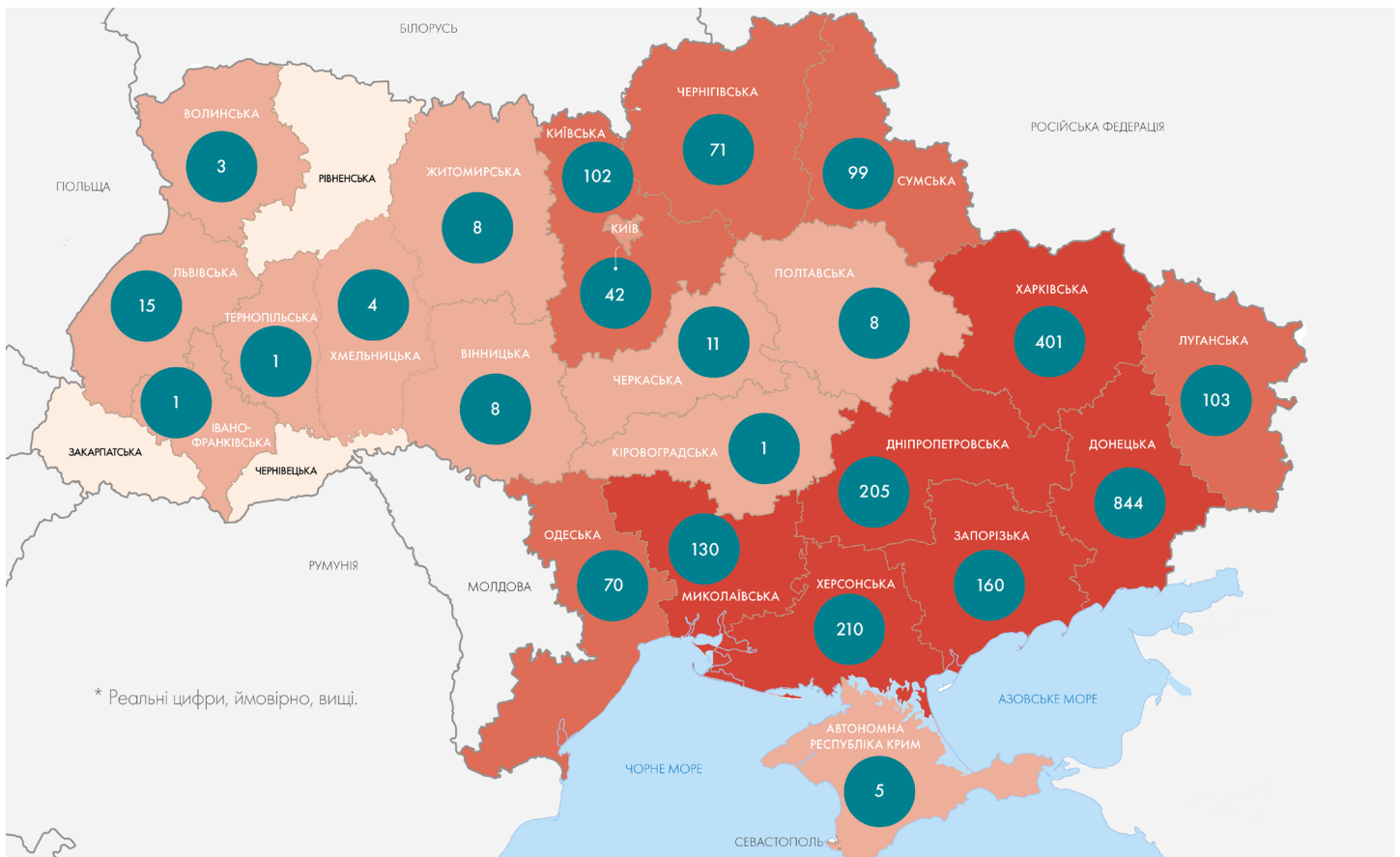
— жінка, чий син був у кафе в Малокатеринівці Запорізької області, яке потрапило під обстріл 20 серпня 2024 року.

» Втрати від вибухової зброї на підконтрольній Уряду України території

31. Більшість втрат серед дітей внаслідок застосування зброї вибухової дії (86%) зафіксовано на території, підконтрольній Уряду України, причому переважна більшість, ймовірно, спричинена атаками з боку російських збройних сил.⁴³ Найвищий рівень загиблих і поранених дітей спостерігався в перші місяці повномасштабного вторгнення, однак у 2024 році кількість жертв знову зросла. Швидке просування російських військ у 2022 році призвело до того, що багато сімей із дітьми опинилися в зоні бойових дій, а житлові квартали зазнали масованих обстрілів, що спричинило значні втрати серед дітей.
32. Спроби сімей із дітьми втекти з небезпечних районів також супроводжувалися смертельними ризиками. Наприклад, 8 квітня 2022 року внаслідок удару касетними боеприпасами по залізничному вокзалу в Краматорську (Донецька область), де тисячі людей збиралися на евакуацію з міста, загинуло 60 цивільних осіб, серед яких 7 дітей, а ще 111 отримали поранення, включаючи 17 дітей.⁴⁴
33. У деяких населених пунктах бої із застосуванням вибухової зброї тривали днями чи навіть тижнями, що призводило до тяжких наслідків для дітей та їхніх сімей. Зокрема, УВКПЛ підтвердило, що з лютого по квітень 2022 року, коли російські та українські сили вели бої за контроль над містом Маріуполь (Донецька область), загинуло щонайменше 120 дітей, а 127 отримали поранення.⁴⁵
34. До кінця 2022 року українські війська відновили контроль над значною частиною території, а лінії фронту стабілізувалися. Багато сімей із дітьми або виїхали з прифронтових районів добровільно, або були евакуйовані відповідно до розпоряджень. Українська влада запровадила додаткові заходи для захисту цивільного населення, як-от системи раннього попередження про атаки, системи протиповітряної оборони та облаштування укриттів, що сприяло зменшенню жертв серед дітей.
35. Однак артилерійські обстріли та ракетні удари продовжували спричиняти загибель і поранення дітей у прифронтових районах, де деякі сім'ї залишалися або поверталися через фінансові труднощі чи інші обставини. Вибухова зброя великої дальності, включаючи ракети та баражувальні боеприпаси, завдавала ударів по різних регіонах України, уражаючи як території, де проживали сім'ї, так і ті, куди вони евакуювалися.
36. Втрати серед дітей на території підконтрольній Україні зменшилися з 1001 (341 загиблих і 660 поранених) у 2022 році до 318 (61 загиблих і 257 поранених) у 2023 році, а потім зросли до 596 (80 загиблих і 516 поранених) у 2024 році.
37. У 2024 році кількість втрат серед дітей значно зросла, особливо в другій половині року, через три основні події: 1) посилення атак російських збройних сил уздовж лінії фронту в Донецькій області; 2) посилення використання ракет великої дальності та баражувальних боеприпасів по всій країні; 3) атаки потужними модифікованими авіабомбами на більш міста, де все ще проживало багато сімей, як-от Харків, Суми та Запоріжжя. Кількість дітей, які загинули або отримали поранення від авіабомб, зросла з 9 у 2023 році до 159 у 2024 році.⁴⁶ Загалом з липня по грудень 2024 року вибуховою зброєю широкого радіусу дії на території, підконтрольній Уряду України було вбито на 100% і поранено на 146% більше дітей, ніж за аналогічний період 2023 року.⁴⁷

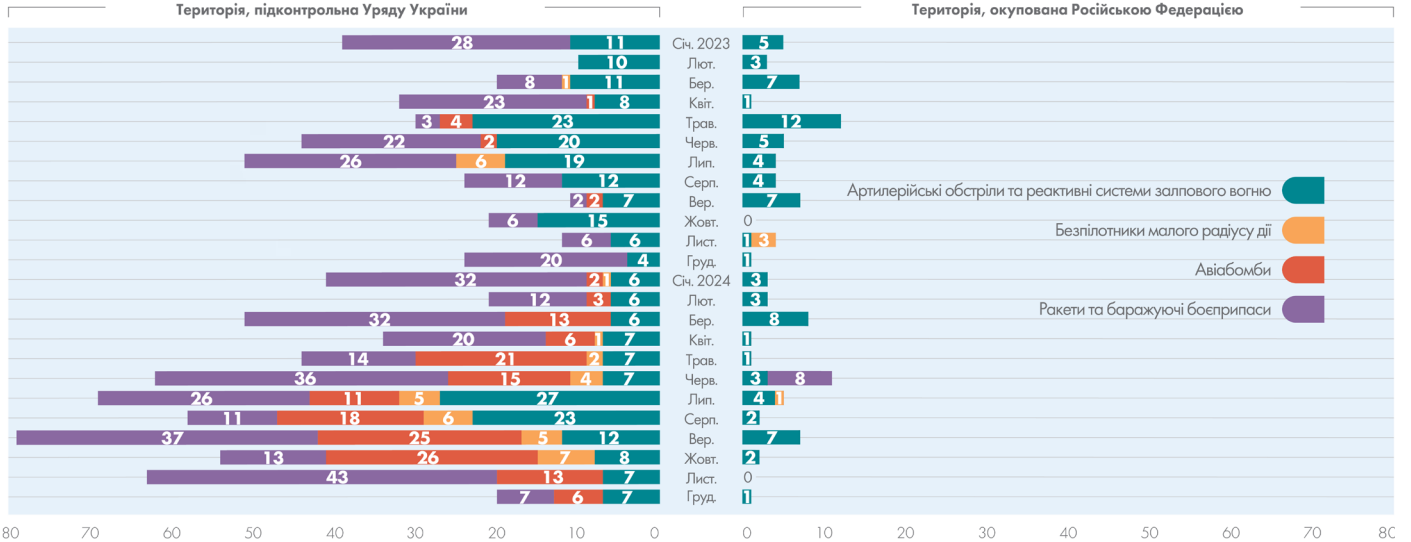
Жертви серед дітей, за областями, з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2024 року*

» Втрати від вибухової зброї на території, окупованій Російською Федерацією

38. 14% втрат серед дітей унаслідок застосування зброї вибухової дії були зафіксовані на території, окупованій Російською Федерацією, і переважна більшість, ймовірно, пов'язана з атаками українських збройних сил.⁴⁸ Основна частина цих втрат припала на перші шість місяців повномасштабного вторгнення, коли лінія фронту стрімко змінювалася. У більшості випадків причиною стали удари артилерійськими снарядами та ракетами, які мають відносно обмежену дальність.
39. У цих районах кількість дитячих втрат поступово зменшувалася: у 2022 році зафіксовано 214 випадків (60 загиблих і 154 поранених), у 2023 році – 53 (12 загиблих і 41 поранений), а у 2024 році – 44 (9 загиблих і 35 поранених).
40. У 2024 році російська влада заявила про зростання кількості дитячих жертв на території Російської Федерації внаслідок операцій та присутності українських Збройних сил, зокрема в Курській області, а також про значні втрати серед цивільного населення в інших регіонах країни, насамперед у Білгороді.⁴⁹

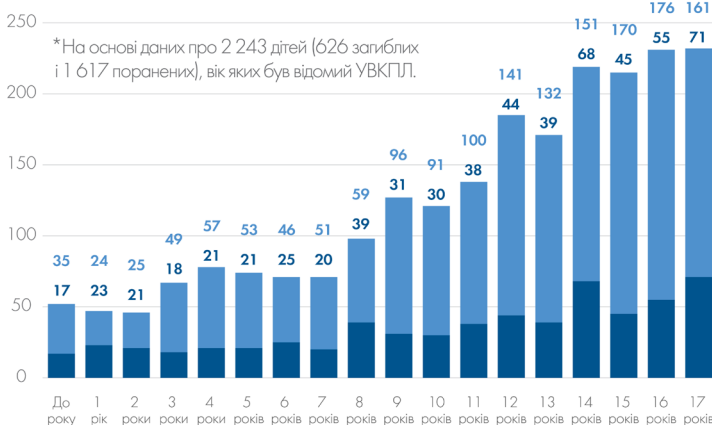
Жертви серед дітей, за контролем над територією, місяцями та типами зброї, з 1 січня 2023 року до 31 грудня 2024 року

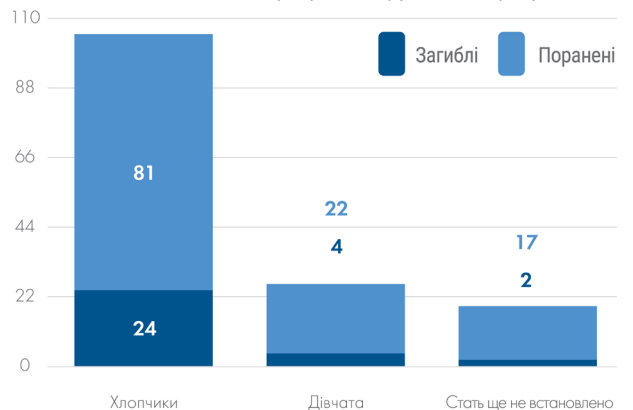
» Втрати від мін та вибухонебезпечних пережитків війни

41. За даними УВКПЛ, з 24 лютого 2022 року внаслідок підриву на мінах і вибухонебезпечних пережитків війни (ВПВ) загинули 30 дітей, а 120 отримали поранення.⁵⁰ Міністерство оборони України повідомляє, що близько 139 000 км² території країни наразі забруднені мінами та ВПВ, що створює тривалі загрози для життя дітей, обмежує засоби до існування та ускладнює безпечне повернення сімей до своїх домівок.
42. Хлопчики становили понад 80% постраждалих.⁵¹ Наприклад, 5 жовтня 2023 року в окупованій Горлівці (Донецька область) 17-річний хлопець загинув від вибуху нерозірваного боеприпасу у дворі житлового будинку, ще троє хлопців отримали поранення. А 28 грудня 2022 року в Бугаївці (Харківська область), раніше окуповане село, контроль над яким відновила Україна, 7-річний хлопчик наступив на міну під час риболовлі, що призвело до ампутації його ноги.
43. Інциденти, пов'язані з мінами та ВПВ, почастишали в сільській місцевості під час активних сільськогосподарських робіт, коли фермери та сім'ї обробляли землю. Ґрунтові дороги також несуть значну загрозу для цивільного транспорту. Зокрема, 7 липня 2024 року на ґрунтовій лісовій дорозі поблизу села Циркуни (Харківська область), над яким Україна відновила контроль у 2022 році, автомобіль, у якому їхала сім'я з чотирьох осіб, у тому числі 5-річний хлопчик і новонароджена дівчинка, підірвався на протитанковій міні, що призвело до загибелі всіх пасажирів.
44. Зміни лінії фронту ускладнюють визначення відповідальності за встановлені раніше наземні міни. Водночас УВКПЛ задокументувало випадки загибелі та поранення дітей від протипіхотних і протитранспортних мін. Особливо враховуючи високі ризики для цивільного населення, наразі 164 країни,⁵² що становить понад три чверті членів Організації Об'єднаних Націй, включно з Україною, заборонили використання протипіхотних мін.

Жертви серед дітей, за віком, з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2024 року*

Жертви серед дітей від мін та вибухонебезпечних пережитків війни, за статтю, з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2024 року

В. НАСЛІДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБУХОВОЇ ЗБРОЇ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ ДЛЯ ПРАВ ДИТИНИ

» Переміщення дітей

45. Через інтенсивні бойові дії значна кількість дітей була змушена залишити свої домівки, що суттєво вплинуло на їхні права, зокрема на достатній рівень життя (включаючи доступ до їжі та житла), охорону здоров'я та повагу до їхнього приватного і сімейного життя.⁵³ У перші місяці бойових дій цивільне населення масово тікало в безпечніші місця, прагнучи передусім убезпечити дітей. Оскільки обстріли населених пунктів важкою зброєю тривали у 2023–2024 роках, багато родин не змогли повернутися, а переміщення стало затьняжним. Станом на грудень 2024 року понад 3,6 мільйона осіб залишалися внутрішньо переміщеними в Україні, серед них приблизно 737 000 дітей (порівну дівчат і хлопців).⁵⁴

46. Значна кількість українських дітей була змушена виїхати за кордон. Станом на листопад 2024 року понад 1,7 мільйона українських дітей набули статусу біженців (53% хлопчиків і 47% дівчаток)⁵⁵, причому понад 80% із них були переміщені з 2022 року, переважно до країн Європи.⁵⁶ У 22% домогосподарств біженців із дітьми один із батьків залишився в Україні,⁵⁷ що означає, що сотні тисяч українських дітей були розлучені з батьками, здебільшого з батьком, на термін до трьох років. Це обмежило право дітей на піклування їхніх батьків.⁵⁸ Крім того, 3% домогосподарств біженців мають дитину, яка залишилася без обох батьків.⁵⁹

ЯК ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ ВИБУХОВОЇ ДІЇ ВПЛИВАЄ НА ПРАВА ДІТЕЙ

» Житло та належний рівень життя

47. Використання вибухової зброї з широкою зоною ураження в населених пунктах призвело до масштабних руйнувань житлової інфраструктури в Україні. Станом на кінець 2024 року близько 13% житлового фонду України було пошкоджено або знищено, що вплинуло на майже 2,5 мільйони домогосподарств.⁶⁰ УВКПЛ відвідало десятки населених пунктів поблизу лінії фронту та зафіксувало значні руйнування приватних і багатоквартирних будинків. Під час документування жертв серед цивільного населення представники УВКПЛ неодноразово фіксували серйозні пошкодження житлових об'єктів унаслідок застосування вибухової зброї.

48. Масштабне руйнування житла в поєднанні з тривалим переміщенням поставило під загрозу права дітей на житло та належний рівень життя. УВКПЛ визнає кроки, вжиті Урядом України для захисту та реалізації цих прав, а також значні труднощі, з якими він стикається, і важливу роль міжнародного співтовариства у наданні допомоги Уряду. Починаючи з лютого 2022 року, були створені колективні центри та надані екстрені

виплати внутрішньо переміщеним особам (ВПО) у вигляді державних допомог або грошових грантів від гуманітарних організацій.⁶¹ У цих заходах діти були визначені як пріоритетна категорія для підтримки відповідно до наявних ресурсів.

49. Незважаючи на ці зусилля, сім'ї ВПО повідомляють про обмежений доступ до належного житла, їжі, медикаментів та можливостей працевлаштування (порівняно з сім'ями, які не були переміщені)⁶². Зростання попиту на орендоване житло серед ВПО на тлі дефіциту житлового фонду спричинило підвищення вартості оренди, зниження якості доступного житла та змушувало родини часто переїжджати в пошуках прийнятних умов. Особливо постраждали сім'ї з низькими доходами.⁶³ ВПО та гуманітарні працівники повідомили УВКПЛ, що деякі сім'ї ВПО з дітьми витрачають усі свої доходи на оренду житла і змушені звертатися за допомогою у забезпеченні їжею, а також що деякі сім'ї ВПО з дітьми залишаються в колективних центрах через неможливість дозволити собі оренду житла.

50. Одна з переміщених жінок повідомила УВКПЛ, що їй та її дочці-підлітку довелося тричі змінювати житло з весни 2022 року через неможливість знайти доступне помешкання та роботу. Вона боялася, що все життя матиме проблеми з житлом. Інша жінка ВПО на заході України розповіла УВКПЛ, що її подруга була змушена повернутися на окуповану територію разом із дитиною, оскільки не могла дозволити собі орендувати житло чи отримати компенсацію за її пошкоджене майно.
51. Внаслідок війни рівень бідності різко зріс, особливо в сільській місцевості та серед домогосподарств із дітьми. Одна жінка повідомила УВКПЛ, що її єдиний дохід складав виплати ВПО в розмірі 5000 грн (119 доларів США) для неї та її сина. Декілька сімей ВПО зазначили, що термін отримання фінансової допомоги був недостатнім, щоб знайти роботу й стабільне житло, що позбавило їхніх дітей необхідних умов для реалізації права на достатній рівень життя та розвиток.⁶⁴

» Освіта

“ Я хотіла вчитися, але не могла. Не було інтернету, світла, постійно були обстріли. ”

— 12-річна дівчинка, яка відвідувала заняття онлайн.

52. Бойові дії, що тривають, суттєво обмежують реалізацію права дітей на освіту. Навчальні заклади страждають від обстрілів, а доступ до ефективного онлайн навчання ускладнюється через брак ресурсів у сім'ях та атаки на енергетичну інфраструктуру, які спричиняють перебої з електропостачанням і доступом до інтернету.
53. УВКПЛ зафіксувало щонайменше 1 614 атак, внаслідок яких були зруйновані або пошкоджені навчальні заклади з початку повномасштабного вторгнення. З них 71% атак відбулися на території, контрольованій Україною, 24% – на території, окупованій Російською Федерацією, і 5% – на території, контроль над якою на момент атаки був спірним.
54. На території, підконтрольній Уряду України, атаки з використанням вибухової зброї призвели до переривання навчання для майже 2,2 мільйона школярів (65% учнів), які відвідували школу очно.⁶⁵ Під час частих повітряних тривог діти змушені були евакуюватися до бомбосховищ як вдень, перериваючи уроки, так і вночі, що позбавляло їх сну. За даними онлайн-системи відстеження, з початку повномасштабного вторгнення до 31 грудня 2024 року шістнадцять областей України перебували в стані повітряної тривоги понад 1 000 годин (що еквівалентно більше ніж 41 повному дню), при цьому у прифронтових районах Донецької, Харківської та Запорізької областей повітряна тривога перевищила 5 000 годин (208 повних днів).⁶⁶
55. Окрім того, атаки російських збройних сил на українську енергетичну інфраструктуру порушили доступ до онлайн-занять, оскільки через перебої з електропостачанням діти втрачали зв'язок зі своїми вчителями та однокласниками.⁶⁷ Наприклад, одна жінка повідомила УВКПЛ, що її донька могла відвідувати онлайн-заняття лише одну-дві години на день через перебої з електропостачанням.
56. Бойові дії значно вплинули на реалізацію права на освіту для дітей з інвалідністю. Батьки та опікуни повідомляли про труднощі в отриманні освітніх та реабілітаційних послуг, які відповідають особливим освітнім потребам цих дітей, особливо якщо вони були переміщені. Наприклад, жінка, чия донька має розлад аутичного спектру, розповіла, що учні спеціальних класів її дочки покладаються на комп'ютерні навчальні матеріали, які стають недоступними під час перебоїв з електропостачанням. Декілька батьків сказали УВКПЛ, що часті повітряні тривоги, відключення електроенергії та шум генераторів викликали додатковий стрес і ще більше ускладнювали навчальний процес для дітей з розладом аутичного спектру, які мають підвищену сенсорну чутливість. Директор реабілітаційного центру в Миколаївській області повідомив УВКПЛ, що багато маломобільних дітей пропускали терапевтичні сеанси під час відключень електроенергії, оскільки батьки не могли спуститися з ними з верхніх поверхів багатоповерхівок через неробочі ліфти.
57. У відповідь на масштабні руйнування та погіршення доступу до освіти українська влада вжила низку заходів. Зокрема, були закриті школи поблизу лінії фронту та кордону з Російською Федерацією з метою зменшення кількості жертв серед дітей від вибухової зброї. Влада також вимагає, щоб у школах, що залишилися відкритими, забезпечувалося достатнє місце в бомбосховищах для всіх учнів, або ж проводилися онлайн-заняття.
58. У деяких прифронтових громадах, зокрема в Харкові та Запоріжжі, школи розміщували в підземних укриттях і на станціях метро, щоб забезпечити можливість очного навчання. Директор однієї з підземних шкіл у Харкові наголосив, що «повноцінної альтернативи очним заняттям немає: діти стають щасливішими, продуктивнішими та більш задоволеними своїми досягненнями». Щороку після початку повномасштабного вторгнення кількість шкіл, що відновлювали роботу, зростала, а все більше дітей мали змогу навчатися очно.
59. Втім, станом на грудень 2024 року понад 420 000 дітей в Україні (12% учнів) навчалися виключно онлайн. Наприклад, в Одеській області 15 000 учнів із 40 шкіл змушені були навчатися дистанційно через відсутність належних бомбосховищ. Ще 771 000 дітей (23% учнів) відвідували школи в змішаному форматі (частково онлайн і частково очно),⁶⁸ що було зумовлено обмеженою місткістю укриттів.

60. Попри освітні програми та гуманітарні ініціативи, спрямовані на забезпечення учнів електронними пристроями, багато сімей продовжували стикатися з труднощами в доступі до онлайн навчання. Одна жінка повідомила УВКПЛ, що її п'ятеро дітей вимушені були користуватися єдиним мобільним телефоном для участі в дистанційних заняттях.
61. Сукупність цих факторів значно обмежила доступ до освіти та, разом із наслідками пандемії COVID-19, призвела до зниження рівня знань учнів. Відповідно до результатів Програми міжнародного оцінювання учнів (PISA) 2022 року, 15-річні українські учні отримали нижчі бали з математики, читання та природничих наук

порівняно з 2018 роком.⁶⁹ Особливо відставали дівчата, а також учні з малозабезпечених сімей і сільських місцевостей. Ймовірно, цьому сприяли погіршення психічного здоров'я, особливо серед дівчат, а також вимушене переміщення дітей та вчителів.⁷⁰ Аналогічні тенденції спостерігалися і під час державних випускних екзаменів, де середній бал з математики знизився.⁷¹ Одна жінка розповіла УВКПЛ, що її дев'ятирічний син та його онлайн однокласники «будуть змушені повернутися до першого класу», якщо відновиться очне навчання. Погіршення рівня освіти матиме довгострокові наслідки, зменшуючи можливості дітей для подальшого навчання та працевлаштування.

» Здоров'я

Кожна дитина в Україні має травму — незалежно від того, де вона знаходиться, літають громи чи ні. Діти в нащ час змушені дорослішати дуже рано.

— дитячий психолог про вплив війни на психологічне здоров'я дітей.

62. Бойові дії завдали серйозної шкоди системі охорони здоров'я дітей, зруйнувавши або пошкодивши медичні заклади, обмеживши практичний доступ до наявних медичних послуг і негативно вплинувши на здоров'я дітей. УВКПЛ задокументувало щонайменше 744 атак, які пошкодили або знищили медичні установи з моменту повномасштабного вторгнення, причому деякі з них у прифронтових районах зазнавали ударів неодноразово. Наприклад, Херсонська обласна дитяча клінічна лікарня зазнала щонайменше вісім обстрілів у 2023–2024 роках. Функціонування медичних установ, які залежать від електроенергії для роботи рятувального медичного обладнання, проведення процедур та холодильного зберігання медикаментів, було порушено через відключення електропостачання, спричинене атаками російських збройних сил на енергетичну інфраструктуру України.⁷²
63. Вплив бойових дій на дітей починався ще до їхнього народження, зокрема через загрозу для здоров'я вагітних жінок. Під час повітряних тривог жінки в пологових будинках змушені були ховатися в укриттях, у деяких лікарнях облаштували підземні пологові зали та використовували мобільні інкубатори для новонароджених. Попри ці заходи, напружена ситуація в медичних закладах і постійний страх через воєнні дії викликали стрес і тривогу у вагітних жінок, що могло негативно позначитися на розвитку плоду.
64. Сукупність таких факторів, як бойові дії, переміщення, розлучення сімей, погіршення здоров'я та невизначеність майбутнього, сприяли зниженню народжуваності в Україні. Якщо у 2021 році в Україні народилося понад 271 000 дітей, то у 2022 році цей показник знизився до 199 000, у 2023 році – до 187 000, а в 2024 році народилося лише 176 679 дітей, що свідчить про падіння рівня народжуваності більш ніж на 30%.⁷³
65. Бойові дії також обмежили можливості Національної спеціалізованої дитячої лікарні «Охматдит» у наданні допомоги тяжкохворим дітям. 8 липня 2024 року лікарня зазнала удару високоточної російської ракети, через що пацієнтів довелося терміново виписувати або переводити до інших медичних установ.⁷⁴ Співробітник лікарні повідомив УВКПЛ, що після цього обстрілу стаціонарна потужність закладу скоротилася приблизно на 100 ліжок (із 620), а кількість операцій зменшилася на сім відсотків.
66. Через високий ризик атак багато людей, зокрема діти, змушені були відмовлятися від медичних прийомів і процедур, що негативно позначалося на їхньому здоров'ї. Адміністраторка однієї з лікарень повідомила УВКПЛ, що діти з хронічними захворюваннями часто пропускали сеанси реабілітації через небезпеку подорожей, а через ситуацію з безпекою карети швидкої допомоги не завжди могли дістатися до прифронтових міст.
67. Військові дії негативно вплинули на психічне здоров'я дітей. У 2024 році місцева влада зафіксувала щонайменше 67 випадків, коли дітям знадобилася медична допомога через гостру стресову реакцію після атаки із застосуванням вибухової зброї.⁷⁵ Батьки, вчителі та лікарі висловлювали занепокоєння УВКПЛ щодо психологічного стану дітей. Бойові дії, переміщення, роз'єднання сімей та онлайн навчання ослабили соціальні зв'язки дітей, що підвищило їхню вразливість до психосоціального стресу. За даними психологів, діти страждали від тривожних розладів, проблем із самооцінкою, порушень сну та депресії. Психологиня, яка працює поблизу зони бойових дій у Запорізькій області, зазначила, що для дітей війна поступово стала звичним явищем. Інша психологиня з Херсона, де всі діти навчаються онлайн, повідомила про затримку мовного розвитку внаслідок браку достатнього живого спілкування.
68. Інший чоловік повідомив, що після втечі з прифронтового населеного пункту та розлуки з родичами, які залишилися на окупованій території, його 11-річна донька стала замкнутою, а 4-річний син почав боятися будь-яких гучних звуків і страждав від алопеції через психологічний стрес. Одна жінка розповіла УВКПЛ, що через війну її син-першокласник почав плутати цифри. Дані опитування також підтверджують погіршення психічного здоров'я дітей.⁷⁶ Водночас зараз в Україні бракує кваліфікованих психологів і психіатрів для підтримки дітей, які пережили психологічні травми або страждають на розлади, пов'язані з бойовими діями.

С. ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ У БОЙОВИХ ДІЯХ ТА ЇХНЄ ЗАТРИМАННЯ

69. У 2024 році УВКПЛ зафіксувало збільшення достовірних повідомлень, що Російська Федерація використовувала українських дітей на території, підконтрольній Уряду України для ведення спостереження та передачі інформації про українських військових, або для вчинення диверсій, підпалів, націлених на військові об'єкти або об'єкти цивільної інфраструктури, пов'язані з військовими. У більшості випадків схема виглядала однаково: через соціальні мережі з дітьми (як хлопцями, так і дівчатами) встановлювали контакт, інструктували їх щодо підпалів транспортних засобів військовослужбовців або залізничного обладнання, а потім обіцяли заплатити після надання відеодоказу виконаного завдання. Хоча така схема покликана

приховати причетність замовників, зміст і контекст повідомлень свідчили про їхній зв'язок із Російською Федерацією. Якщо ці інциденти визнають пов'язаними зі збройним конфліктом, залучення дітей до таких дій є порушенням міжнародного права, яке забороняє вербування та використання дітей у бойових діях.⁷⁷

70. За даними Генеральної прокуратури України, в 2024 році 11 дітей (10 хлопчиків і 1 дівчинка) віком від 13 до 17 років були використані Російською Федерацією та затримані за звинуваченнями у державній зраді, диверсії, тероризмі, перешкоджанні законній діяльності збройних сил або пошкодженні майна.⁷⁸

Ми зробили помилку. Не хочемо, щоб цей дурний вчинок визначав усе наше життя.

— 17-річний хлопець, затриманий за вчинення підпалів і звинувачений у тероризмі.

V. ПРАВА ДИТИНИ НА ТЕРИТОРІЇ, ЯКА ПЕРЕЙШЛА ПІД КОНТРОЛЬ РОСІЙСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ З 2022 РОКУ

A. НАСИЛЬНИЦЬКІ ТА РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ ЩОДО ДІТЕЙ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

71. На початку 2022 року, коли російські збройні сили стрімко окупували територію України, вони регулярно вдавалися до насильства та інших репресій проти цивільного населення під своїм контролем. Це включало позасудові страти, напади, свавільні затримання, які супроводжувалися катуванням і та жорстоким поводженням.⁷⁹ УВКПЛ задокументувало загибель щонайменше 76 дітей і поранення ще 50 в основному внаслідок близького контакту із російськими військовими.⁸⁰ Основна частина цих втрат серед дітей – 65 загиблих і 43 поранених – сталася в перші тижні повномасштабного вторгнення, зокрема через обстріли цивільних автомобілів,

якими сім'ї намагалися втекти у безпечніші місця. Такі дії можуть свідчити про грубе порушення принципів МГП, зокрема принципів розрізнення та вжиття запобіжних заходів. Крім того, у 2022 і 2023 роках було позасудово страчено п'ятьох хлопців і двох дівчат.⁸¹ Умисне вбивство цивільних осіб є воєнним злочином і грубим порушенням Женевських конвенцій.⁸²

72. УВКПЛ також задокументувало 12 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, скоєного російськими військовими щодо 12 дітей (10 дівчаток і 2 хлопчиків) віком від 3 до 17 років.⁸³ У всіх випадках,

окрім одного, це сексуальне насильство відбувалося в житлових будинках, зокрема в помешканнях самих жертв. Наприклад, у березні 2022 року в Херсонській області російський військовий увірвався в будинок, де від обстрілів ховалася 16-річна вагітна дівчина разом із родичами, і зґвалтував її, погрожуючи груповим зґвалтуванням та розправою. В іншому випадку, того ж місяця на Чернігівщині,⁸⁴ 3-річний хлопчик став свідком спроби зґвалтування його матері російським військовим. Діти, які зазнали або стали свідками сексуального насильства, отримали серйозні психологічні наслідки, що проявлялися у порушеннях пам'яті, страху перед людьми у формі, труднощах у навчанні та нічних жахах.

73. УВКПЛ зафіксувало випадки свавільного затримання 16 хлопців російськими військовими у 2022–2023 роках. Десятеро з них зазнали катувань або іншого жорстокого поводження. Наприклад, у травні 2022 року на окупованій території Запорізької області російські військові перевірили мобільний телефон 14-річного хлопця, знайшли проукраїнський контент і затримали його. Протягом п'яти днів утримання його били палицями, металевим дротом і застосовували електрошок. Його батькам не дозволили контактувати з ним.

В. ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДЕПОРТАЦІЯ ДІТЕЙ

74. У перший рік після вторгнення частина дітей, особливо ті, хто перебував у державних інституціях або були розлучені з батьками чи опікунами через бойові дії, була примусово переміщена в межах окупованої території або депортована за межі України, потенційно в порушення суворих обмежень МГП щодо переміщення дітей.⁸⁵ УВКПЛ підтвердило, що приблизно 200 дітей, переважно вихованців інтернатних закладів, були переміщені індивідуально або групами в межах окупованої території чи до Російської Федерації, переважно у 2022 році.⁸⁶ Наприклад, наприкінці 2022 року окупаційна влада примусово перемістила дітей щонайменше з двох інституцій у Херсонській області, в основному в межах окупованої території, проте декількох депортували до Російської Федерації. Багато з цих дітей були діти з інвалідністю або діти молодші трьох років.

75. Не маючи доступу до Російської Федерації чи окупованої території України, УВКПЛ не змогло повністю оцінити масштаби цих переміщень; тому точна кількість дітей, які могли бути депортовані або примусово переміщені і не змогли повернутися, залишається невідомою.

76. Процес розшуку та повернення цих дітей відбувається повільно. Українська влада зіткнулася з труднощами в оновленні інформації про цих дітей. Російська Федерація не виконала свої зобов'язання щодо надання детальної інформації Центральному агентству з розшуку про дітей, які були переміщені.⁸⁷ Це ускладнює зусилля щодо

розшуку примусово переміщених або депортованих дітей та їх возз'єднання з сім'ями.

77. Батьки та родичі, які намагалися повернути своїх дітей додому, стикалися з необхідністю подолати великі відстані зі значними фінансовими витратами та зіштовхувалися з ризиком допитів або затримань на блокпостах. Одна мати розповіла УВКПЛ, як Федеральна служба безпеки Російської Федерації утримувала її приблизно 32 години у підвалі з зав'язаними очима, її допитували та примушували проходити перевірку на поліграфі. Деякі діти старшого віку змогли повернутися на підконтрольну Уряду України територію самостійно або за допомогою волонтерів. Один 16-річний хлопець, який повернувся в Україну, описав як до нього ставилися у Російській Федерації. У школі він отримав військову підготовку, зокрема навчання стрільбі. Російські учні словесно ображали українських учнів,⁸⁸ використовуючи принизливі слова, такі як «хохли», «нацисти» та «бандерівці».⁸⁹ Хлопець тричі безуспішно намагався перетнути кордон з Україною, а під час четвертої спроби представники російських збройних сил побили його, після того як перевірили повідомлення на його мобільному телефоні, але зрештою дозволили йому піти. Він возз'єднався зі своєю родиною.

78. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, з окупованої території та з Російської Федерації було повернуто 1183 дитини.⁹⁰ УВКПЛ не має можливості самостійно перевірити ці цифри.

С. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНІВ І ПОЛІТИК, ЯКІ ОБМЕЖУЮТЬ ПРАВА ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

79. Після незаконної анексії чотирьох регіонів України у 2022 році⁹¹ Російська Федерація примусово впровадила власні правові та адміністративні системи, нехтуючи зобов'язанням за МГП зберігати максимально можливою

мірою, існуючі системи на окупованій території.⁹² Це вплинуло на дітей на кожному рівні від реєстрації народження, освіти, соціального й культурного розвитку, до придатності до призову на військову службу.

Жити в окупація було для мене, як жити у клітці.

— 17-річна дівчина, яка до літа 2023 року проживала на окупованій території Херсонщини.

ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, СПРЯМОВАНЕ НА МЕШКАНЦІВ, У ТОМУ ЧИСЛІ ДІТЕЙ, НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ (НЕВИЧЕРПНИЙ ПЕРЕЛІК)

2022

25 травня – [Указ Президента Російської Федерації № 304](#)

Внесено зміни, які дозволяють мешканцям Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей оформляти російське громадянство за спрощеною процедурою.

30 травня – [Указ Президента Російської Федерації № 330](#)

Надано можливість опікунам, піклувальникам і керівникам дитячих закладів (таких як дитячі будинки та заклади опіки) подавати документи на отримання російського громадянства від імені дітей, які перебувають під їхнім наглядом за спрощеною процедурою.

11 липня – [Указ № 440](#) Президента Російської Федерації

Розширено можливість отримання російського громадянства за спрощеною процедурою для всіх громадян України.

4 жовтня – Федеральні конституційні закони Російської Федерації

[№ 5-ФКЗ](#), [№ 6-ФКЗ](#), [№ 7-ФКЗ](#), [№ 8-ФКЗ](#)

Закони, які нібито анексують окуповані області України, тим самим замінюючи чинну правову систему російським законодавством. Згідно з цими законами всі українці, які постійно проживають у цих областях, у тому числі діти, визнаються громадянами Росії за умови складення особами, що досягли 14 років, присяги на вірність.

26 грудня – [Указ № 951](#) Президента Російської Федерації

Запроваджено порядок реєстрації неповнолітніх, які «не бажають» зберігати українське громадянство, і дозволено батькам та законним опікунам подавати заяви від імені дітей віком до 14 років.

2023

17 лютого – Закон Російської Федерації [№ 19 -ФКЗ](#)

Навчальним закладам на окупованих територіях надано тимчасову акредитацію з визначенням термінів для зміни їхніх назв та статутів, а також приведення їхньої діяльності у повну відповідність із Законом Російської Федерації «Про освіту». «Іноземні» навчальні заклади, зокрема українські, повинні були закритися до 1 червня 2023 року.

27 квітня (з подальшими змінами) – [Указ Президента Російської Федерації № 307](#)

Передбачено, що заднім числом з 30 вересня 2022 року громадяни України, «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» визнаються іноземцями, які постійно проживають у Російській Федерації. Встановлено крайній термін для жителів окупованої території, щоб отримати громадянство Російської Федерації або вважатися «іноземцями» до 1 липня 2024 року, пізніше продовжено до 31 грудня 2024 року [Указом](#) президента Російської Федерації [№ 281 від 22 квітня 2024 року](#).

28 квітня – Закон Російської Федерації [№ 138-ФЗ](#)

Президенту Російської Федерації надано право визначати, що окремі категорії «іноземних» громадян та осіб без громадянства можуть отримувати російське громадянство без виконання всіх вимог та умов, якщо це здійснюється в «гуманітарних або інших цілях».

24 червня – Закон Російської Федерації [№ 271-ФЗ](#)

Сприяв інтеграції організацій фізичного виховання та спорту на окупованій території в правову систему Російської Федерації.

4 січня – [Указ № 11](#) Президента Російської Федерації

Уточнено, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, можуть отримувати російське громадянство відповідно до Закону № 138-ФЗ, який надавав президенту право скасовувати вимоги до громадянства з «гуманітарних чи інших цілей».

1 лютого – [Наказ № 62](#) Міністерства освіти Російської Федерації

З 1 вересня 2024 року введено обов'язковий навчальний предмет «Основи безпеки та захисту Батьківщини» для учнів 8 класу (13-14 років), що передбачає військову підготовку щодо використання гранат, стрілецької зброї, ручних протитанкових гранатометів та снайперських гвинтівків.

11 вересня – Розпорядження Уряду Російської Федерації [№ 2501-р](#)

Затверджено «Державну культурну політику до 2030 року», головним завданням якої є інтеграція «нових суб'єктів Російської Федерації... у російський культурно-гуманітарний простір». Вона спрямована на «підтримку та популяризацію традиційних загальноросійських духовно-моральних цінностей», зміцнення «загальноросійської громадянської ідентичності» та збільшення кількості дітей, які беруть участь у рекреаційних заходах «військово-історичної тематики».

28 грудня – Закон Російської Федерації [№ 550-ФЗ](#)

Внесено зміни до закону про молодіжну політику щодо визначення та пріоритизації патріотичного виховання для державних молодіжних програм, включаючи «формування та зміцнення загальноросійської громадянської ідентичності у молодих громадян» та санкціоновану державну підтримку військово-патріотичних клубів.

28 грудня – Закон Російської Федерації [№ 543-ФЗ](#)

Зобов'язання, щоб виховна діяльність під час відпочинку та оздоровлення дітей, зокрема в літніх таборах, була спрямована на «формування у дітей почуття [російського] патріотизму» та «традиційних загальноросійських духовно-моральних цінностей».

28 грудня – [Указ](#) Президента Російської Федерації № 1124

Визначено «український націоналізм» як форму екстремізму, а «екстремізм в Україні» – як загрозу національній безпеці. Окреслено 30 пріоритетів освітньої та молодіжної політики, серед яких російсько-патріотичне виховання та культурна «інтеграція» окупованої території.

30 грудня – [Указ](#) Президента Російської Федерації № 1126

Зобов'язує громадян України, які проживають на окупованій території, привести своє перебування у відповідність до російського законодавства до 30 квітня 2025 року, інакше їм загрожує депортація.

2024

» Реєстрація народження та примусова зміна громадянства

80. Російська Федерація зобов'язала медичних працівників на окупованій території України видавати лише російські офіційні свідоцтва про народження та заборонила їм передавати дані про новонароджених до Національної служби здоров'я України. Хоча спочатку деяким батькам ще вдавалося отримати українські свідоцтва про народження, згодом органи реєстрації актів цивільного стану почали видавати виключно свідоцтва про народження Російської Федерації, в яких використовували російські варіанти написання імен та назв місць народження, а також зазначали Російську Федерацію як країну народження замість України. Примусова видача Російських свідоцтв про народження суперечить тимчасовому характеру окупації та зобов'язанням окупаційної держави щодо встановлення особи дітей та дотримання прав і статусу осіб, які перебувають під захистом.⁹³ Це також порушує норми МППЛ, що гарантують збереження індивідуальності дитини.⁹⁴
81. Доступ до основних прав, зокрема на охорону здоров'я, освіту та соціальні виплати, був поставлений у залежність від наявності російського громадянства,⁹⁵ що може бути прирівняно до дискримінації за національною ознакою.⁹⁶ На батьків чинився значний тиск, змушуючи їх також змінювати свій статус, оскільки без російського громадянства вони не могли повноцінно піклуватися про дітей. В одному випадку жінка з трьома дітьми повідомила УВКПЛ, що вся її сім'я була змушена подати документи на отримання російського громадянства та паспортів, щоб вона могла продовжувати працювати, віддати дітей до школи та отримати соціальні виплати. Таке фактичне нав'язування громадянства також порушувало право дітей на особисте життя.⁹⁷ Крім того, нав'язування російського громадянства рівнозначне примушуванню мешканців окупованої території присягати на вірність окупаційній державі, що заборонено міжнародним гуманітарним правом.⁹⁸
82. Відповідно до законів, ухвалених Російською Федерацією 4 жовтня 2022 року, громадяни України та особи без громадянства на окупованій території, включно з дітьми, «визнавалися» громадянами Російської Федерації, за умови прийняття ними присяги.⁹⁹ Порушуючи норми МГП,¹⁰⁰ через прийняття присяги від дітей віком від 14 років і старше фактично вимагалось присягти на вірність окупаційній державі.¹⁰¹ Інколи проводилися публічні церемонії, які демонстрували вручення російських паспортів дітям. Наприклад, заходи щодо вручення російських паспортів 14-річним хлопцям, які залишилися без батьківського піклування проводилися на окупованій території Херсонської, Луганської та Запорізької областей, а також у Севастополі.
83. МГП вимагає збереження статусу дітей на окупованій території.¹⁰² Однак президент Російської Федерації видав укази, що спрощували та прискорювали процес отримання російського громадянства дітям позбавленим батьківського піклування, дозволяючи опікунам, піклувальникам, керівникам інституцій (таких як, дитячі будинки та заклади догляду) подавати документи від імені дітей, якими вони опікуються, незалежно від наявності в них біологічних батьків.¹⁰³ Для дітей, яких примусово розлучили з сім'ями, зміна імені та громадянства ускладнювала їх пошук і возз'єднання, сприяючи тривалій розлуці.
84. Відповідно до російського законодавства, тільки діти, які мають російське громадянство, можуть бути передані в російські сім'ї під опіку та піклування, виховання або усиновлення. У грудні 2022 року російська влада заявила, що 380 дітей з Донецької та Луганської областей жили в прийомних сім'ях у Російській Федерації.¹⁰⁴ Наразі це число, ймовірно, зросло, оскільки дітей з окупованої території продовжують влаштовувати в прийомні сім'ї в Російській Федерації.
85. Російські посадовці заявляли, що жодної дитини з окупованої території не було усиновлено,¹⁰⁵ але всупереч цьому Уповноважена з прав дитини в Луганську заявила, що у 2023 році сім'ї з Російської Федерації усиновили 29 дітей з Луганської області.¹⁰⁶ УВКПЛ підтвердило, що українські діти з'являлися в базах даних на російських сайтах усиновлення, і УВКПЛ задокументувало один випадок, коли сім'я з Російської Федерації усиновила українську дитину з Херсонської області.¹⁰⁷

У свідоцтві про народження вказано російське громадянство. На окупованій території ти або росіянин, або зрадник.

— жінка з окупованої території Херсонщини.

» Впровадження російської державної освітньої програми

86. З 2022-2023 навчального року Російська Федерація ввела в школах на окупованій території свою державну освітню програму, замінивши українську, що суперечить зобов'язанням окупаційної держави сприяти роботі всіх навчальних закладів для дітей без втручання в їхню звичайну діяльність.¹⁰⁸ Заявленою метою було повне інтегрування окупованої території в російську освітню та культурну сфери.¹⁰⁹ У лютому 2023 року Російська Федерація прийняла закон про перехід системи освіти: була надана тимчасова акредитація навчальним закладам на окупованій території, а також встановлені терміни для зміни назви та статуту для повної відповідності російському національному законодавству. Крім того, закон передбачав закриття «іноземних» навчальних закладів, включаючи українські, до 1 червня 2023 року.¹¹⁰
87. В освітній програмі Російської Федерації були представлені підручники з історії, в яких Україна не визнавалася як незалежна держава.¹¹¹ Нові обов'язкові уроки під назвою «Розмови про важливе» були запроваджені в третьому кварталі 2022 року, їхні теми обирало Міністерство освіти для «[формування] духовних та моральних цінностей відповідно до [російської] Стратегії національної безпеки».¹¹² Один з планів уроків для учнів 8-9 класів (віком 13-15 років) фокусувався на «цілях «спеціальної військової операції» і стверджував, що жителі окупованої території були росіянами, тому їхнє повернення до Росії є важливим, а російські солдати – герої».¹¹³
88. Ці зміни в шкільній системі фактично піддали українських дітей пропаганді війни та позбавили їх освіти, побудованій на повазі до індивідуальної культурної ідентичності, мови, цінностей та національних цінностей їхньої країни, в порушення МППЛ.¹¹⁴

Навчальна програма була зовсім іншою, хоча предмети залишалися ті самі. Нам постійно говорили, що Україна вкрала землю у Росії, що 100 років тому України не було, це була російська земля, і що після розпаду СРСР Україна вкрала землю у Росії.

— 16-річна дівчина, яка навчалася в школі на окупованій території Херсонської області.

» Обмеження навчання українською мовою

89. Впроваджуючи російську освітню програму, окупаційна влада обмежила доступ до навчання українською мовою, застосувавши схожу стратегію, вже використану Росією в Криму в 2014 році. Тоді, в перший рік окупації, кількість студентів, які навчалися українською, скоротилася на 80%, і зрештою зменшилася з 12 700 (до окупації) до лише 197 у 2023 році.¹¹⁵ До 2024 році лише одна школа в Криму зберегла україномовний статус, а в Сімферополі закінчився останній україномовний клас у російськомовній школі.¹¹⁶ Міжнародний суд ООН визнав, що спосіб, яким Російська Федерація запровадила свою освітню систему в Криму щодо навчання українською мовою, є прикладом расової дискримінації, підкресливши негативний вплив на права українських дітей.¹¹⁷
90. Так само російська влада не закрила всі українські класи одразу в областях, незаконно анексованих у 2022 році. В окремих регіонах уроки української мови залишалися як позакласні; однак батьки та вчителі повідомили УВКПЛ, що багато сімей боялися зараховувати дітей до таких класів, оскільки окупаційна влада розглядала використання української мови як знак можливої нелояльності. Російська Федерація не оприлюднила даних про кількість дітей на окупованій території, які навчаються українською мовою, що ускладнює цілісну оцінку тенденцій.
91. Окупаційна влада також забороняла дітям розмовляти українською мовою в школах. ВПО повідомила УВКПЛ, що коли однокласниця її доньки відмовилася говорити російською, вчителька викликала російського охоронця в військовій формі, щоб він відвів дівчину на «розмову». Вона повернулася в сльозах. Зі шкільних та публічних бібліотек вилучали книги українською мовою, а українські інтернет-провайдери, телебачення, радіо, медіа та веб-сайти були заблоковані, що значно обмежило можливості дітей для вивчення та використання української мови.¹¹⁸
92. Деякі сім'ї відмовлялися відправляти своїх дітей до російських шкіл, залишаючи їх вдома для навчання в онлайн-класах за українською освітньою програмою. Однак з часом це ставало все складнішим: інтернет-провайдери блокували доступ до українських сайтів, зокрема освітніх; російські збройні сили перевіряли мобільні телефони на наявність українських додатків, а окупаційна влада використовувала погрози та залякування, щоб примусити батьків віддати дітей до російських шкіл.¹¹⁹ Батьки повідомили УВКПЛ, що окупаційна влада погрожувала позбавити їх батьківських прав і забрати дітей, якщо вони не відправлять їх до російських шкіл.
93. Така політика та практика призвели до дискримінації дітей, які хотіли говорити українською мовою або навчатися за українською освітньою програмою, і порушували їхні права на освіту, доступ до інформації, свободу вираження поглядів та участь у культурному житті.¹²⁰

» Навчальні програми для виховання російського патріотизму

94. Президент Російської Федерації доручив урядовцям зміцнити російську ідентичність серед молоді на окупованій території і пояснити їй причини «спеціальної військової операції».¹²¹ Пізніше ці інструкції були включені до «Стратегії державної культурної політики на період до 2030 року»,¹²² яку мають виконувати всі федеральні міністерства при розробці та фінансуванні державних програм. Інтеграція «нових суб'єктів Російської Федерації... в російський культурно-гуманітарний простір» було визначено «найважливішим завданням» стратегії. Згодом до закону про молодіжну політику були внесені зміни, що визначили і встановили пріоритетність патріотичного виховання для

державних молодіжних програм.¹²³ Також були внесені зміни до закону про права дитини, які вимагали, щоб освітні заходи під час шкільних канікул, зокрема в літніх таборах, «розвивали у дітей почуття російського патріотизму».¹²⁴

95. В школах на окупованій території почали проводити щотижневі церемонії підняття російського прапора, а в 2024 році дошкільні заклади та дитячі садки були зобов'язані відповідно до закону вившувати російський прапор для виховання «патріотичного настрою».¹²⁵ Випускні церемонії включали промови про вірність Російській Федерації та виконання російського гімну.
96. Російська Федерація включила патріотичне виховання в літні табори для дітей з окупованих територій, які проводилися на окупованій території, а також у Російській Федерації та Білорусі. Учасники таборів відвідували російські патріотичні

» Військова підготовка та навчання дітей на окупованій території

98. Російська влада змінила освітню та культурну політику, спрямовуючи її на заохочення військової підготовки та майбутньої військової служби дітей, зокрема українських дітей на окупованій території.¹²⁹ Діти на окупованій території проходили військове навчання та підготовку в школах і в організованих патріотичних молодіжних групах, де зазнавали впливу військової пропаганди, що закликала до служби в збройних силах окупаційної держави. Такі програми та практики порушували основні положення МГП, зокрема заборону примушувати осіб, які перебувають під захистом, присягати на вірність окупаційній державі, використовуючи тиск або

меморіали та слухали лекції військових і правоохоронців. Явною метою деяких програм було зміцнення вірності учасників таборів до російської держави. Наприклад, російський політичний лідер заявив, що 22 тисячі дітей з окупованої території пройшли «соціальну адаптацію», щоб стати «повноправними громадянами нашої прекрасної Батьківщини», перебуваючи на курорті, який належить адміністрації президента.¹²⁶ Точна кількість дітей, які брали участь у таких таборах, невідома; але окупаційна влада Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей повідомила, що у 2024 році табори відвідали 58 000 дітей.¹²⁷

97. Виховання патріотизму та інших форм вірності до Російської Федерації фактично примушувало українських дітей присягати на вірність окупаційній державі, що суперечило їхньому праву на повагу до честі, звичок, звичаїв та культурної ідентичності, які захищаються МГП та МППЛ.¹²⁸

пропаганду для забезпечення добровільного вступу до збройних сил окупаційної держави і залучаючи дітей до формувань чи організацій, підпорядкованих окупаційній державі, включаючи ті, які мають політичні цілі.¹³⁰

99. Мілітаризація освіти ще більше піддавала дітей пропаганді війни і порушувала їхнє право на освіту, яка має готувати дітей до «свідомого життя у вільному суспільстві в душі розуміння, миру [та] терпимості...»¹³¹ Ця мілітаризована освіта готувала дітей до служби в збройних силах, які брали участь у бойових діях проти їхньої країни походження, що загрожує продовженням конфлікту.

• Військові заходи в школах

100. У вересні 2024 року Міністерство освіти запровадило новий обов'язковий предмет для учнів 8 класу (13-14 років) під назвою «Основи безпеки та оборони Вітчизни». Цей предмет включав елементи військової підготовки, зокрема, щодо видів гранат, стрілецької зброї, ручних протитанкових гранатометів і снайперських гвинтівків.¹³²

101. Російські військовослужбовці часто відвідували школи на окупованій території для просування проросійського патріотизму та служби в армії. Деякі з них приносили свою зброю до шкіл, демонструючи її використання та навчаючи дітей збирати її. Діти також брали участь у шкільних заходах, спрямованих на підтримку військових зусиль проти їхньої рідної країни. У регулярних заходах «Лист Солдату» діти мали написати російським солдатам, які воювали проти України, висловлюючи подяку за їхню службу та героїзм. Також вони виготовляли спорядження, як-от маскувальні сітки та окопні свічки для російських військ на фронті.

• Військові заходи в організованих молодіжних групах

103. «Стратегія державної культурної політики до 2030 року» визначила пріоритетом збільшення кількості дітей, які беруть участь у так званих «військово-історичних» заходах дозвілля.¹³⁴ Внесені зміни до закону про молодіжну політику дозволили державну підтримку військово-патріотичних клубів.¹³⁵ Російська Федерація залучала українських дітей та молодь на окупованій

території до різних пов'язаних з державою груп, спрямованих на пропагування російських патріотичних цінностей і навчання військових навичок.

104. Рух «Юнармія», заснований колишнім міністром оборони Російської Федерації, поширив свою діяльність на окуповані території та організував

заходи для дітей віком від 8 до 18 років. Метою цього руху було зміцнення проросійського патріотизму, мотивація та підготовка молоді до військової служби в російській армії, та зрештою залучення не менше 10% її членів до збройних сил.¹³⁶ Діти, що входили до складу цього руху, проходили військову підготовку, зокрема навчалися поводженню з автоматичними гвинтівками, а також носили до школи форму схожу на військову. За даними 2024 року, Юнармія налічує 4100 учасників у Донецькій області, 6000 у Луганській та 23 групи в Запорізькій області.

105. Громадсько-державне об'єднання «Рух Перших» оголосило про створення 2108 груп для дітей віком від 6 років у навчальних закладах на окупованій території. Програма Руху, розроблена спільно з Міністерством освіти Росії та Федеральним агентством у справах молоді, була спрямована на виховання російського патріотизму, зокрема через організацію щорічних флагманських військово-патріотичних ігор «Зарниця 2.0». Ігри, що часто проходили на території шкіл, включали збирання зброї, управління безпілотниками, виконання ролі «штурмовиків», а також проходження «військово-тактичних» смуг перешкод та завдань. Змагання були організовані на окупованій території у 2024 році.

» Положення про військовий призов і пропаганда добровільного вступу в російські збройні сили

106. Українські юнаки, яким на окупованій території виповнилося 18 років, підлягали призову до російських збройних сил на строк до 12 місяців, оскільки були примушені отримати російське громадянство. Як повідомлялося, у листопаді 2024 року перші групи призовників з окупованої території вирушили до Російської Федерації для проходження служби в російських збройних силах.¹³⁷ Примусове залучення осіб з окупованих територій до служби в російських збройних силах є грубим порушенням Женевських конвенцій.¹³⁸

107. До досягнення 18 років вчителі заохочували учнів підписувати контракти на військову службу або вступати до кадетських училищ. Діти, які знаходилися у вразливому становищі, зокрема ті, що виховувалися в неповних сім'ях, часто ставали мішенню. Так, жінка, чий син жив із бабусею та дідусем в окупованому Маріуполі, повідомила УВКПЛ, що вчителі та адміністрація школи почали чинити тиск на бабуся та дідуса, щоб ті записали онука до нового військово-морського училища, коли дізналися, що він перебуває під їхньою опікою. Вчителі старобільських шкіл також заохочували дітей підписувати контракти з російською армією, зазначаючи, що це є хорошою фінансовою можливістю для тих, хто досяг призовного віку.

» Обмеження свободи на вільне вираження поглядів дітей, у тому числі вираження культурної ідентичності

108. У березні 2022 року до Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації були внесені зміни, що запровадили нові правопорушення, зокрема щодо «поширення завідомо неправдивих відомостей» про збройні сили, а також «публічних дій, спрямованих на дискредитацію» та «перешкоджання» діяльності російських збройних сил.¹³⁹ Ці розпливчато сформульовані положення дозволили переслідувати осіб за дії, які за інших умов були б законними, наприклад носіння українського традиційного одягу або кольорів прапора¹⁴⁰, що створило атмосферу, в якій люди на окупованій території, включаючи дітей, стали боятися будь-яких культурних проявів, пов'язаних з Україною, та фактично придушували вираження української ідентичності та проукраїнських поглядів.

відбиранням дітей. Співрозмовники також зазначили УВКПЛ, що дітям було небезпечно розмовляти українською мовою на вулиці. Батьки навчали дітей уникати вираження проукраїнських поглядів у школах та в соціальних мережах, а підлітки займалися самоцензурою.

109. ВПО повідомили УВКПЛ, що вчителі карали учнів за вираження проукраїнських настроїв або викликали їхніх батьків. Батькам погрозували арештом або

110. УВКПЛ проаналізувало фінансований державою онлайн-курс для вчителів, який навчав їх розпізнавати українські символи та прояви проукраїнських симпатій серед дітей як індикатори можливого залучення до незаконної діяльності.¹⁴¹ У грудні 2024 року Російська Федерація прийняла Державну стратегію протидії екстремізму, в якій «український націоналізм» був визнаний формою екстремізму, а «екстремізм в Україні» визначений як загроза національній безпеці. Стратегія також окреслила 30 пріоритетів у сфері освіти та молодіжної політики, серед яких – знову ж таки - патріотичне виховання та культурна «інтеграція» окупованої території.¹⁴²

Був окремий предмет “українська мова”, але навіть на цих уроках ми повинні були говорити російською! У школі було заборонено розмовляти українською.

— 16-річна дівчина, яка навчалася в школі на окупованій території Херсонської області.

VI. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНІЙ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТЕРИТОРІЇ ТА ДІТЕЙ, ПЕРЕМІЩЕНИХ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

111. Хоча Російська Федерація несе основну відповідальність за забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права та прав людини на окупованій території, Україна також зберігає зобов'язання захищати права дітей, що проживають там, наскільки це дозволяють обставини.¹⁴³

112. Для сприяння доступу до освіти українська влада запропонувала дітям на окупованій території онлайн заняття. Однак багато дітей не мали змоги їх відвідувати через ризики, блокування веб-сайтів і велике навантаження, пов'язане з відвідуванням російських шкіл вдень і українських уроків увечері. Представники громадянського суспільства рекомендували вжити заходів для покращення доступності онлайн освіти та інформації, зокрема урізноманітнивши формати і пропозиції курсів. Проте Уряд досі не ухвалив план щодо покращення доступності та відповідності освіти для дітей на окупованій території.

113. Діти, які виїжджають з окупованої території, потребують підтримки для повної реалізації своїх прав після прибуття на територію, підконтрольну Уряду. Кабінет Міністрів України запровадив порядок індивідуальних комплексних пакетів підтримки (включаючи забезпечення товарами першої необхідності, житлом, фінансовою допомогою, освітою, психологічною підтримкою та реабілітацією) спрямованих на забезпечення супроводу та реінтеграції дітей; проте ці заходи стосуються

лише дітей, які були примусово переміщені чи депортовані.¹⁴⁴

114. Діти, народжені в окупації, прибули до України зі свідоцтвами про народження, виданими Російською Федерацією. Для отримання українського свідоцтва про народження батькам або опікунам доводилося звертатися до суду, що включало складні кроки і часті затримки. Українська влада все ще не запровадила спрощену адміністративну процедуру для видачі свідоцтв про народження, як передбачено українським законодавством,¹⁴⁵ що перешкоджає реалізації права на громадянство та індивідуальність, і негативно впливає на доступ до охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення.

115. Багато дітей, які пережили військові дії та окупацію, потребували психологічної підтримки. Психологи, які працювали з дітьми з окупованих територій, повідомили УВКПЛ, що у деяких з них спостерігалися симптоми травми, зокрема страх, агресивність, гнів і депресія. Інші діти висловлювали недовіру, втрату віри в майбутнє чи відчували розчарування, а також мали труднощі у встановлення соціальних зв'язків з новими людьми. У деяких дітей молодшого віку виникали проблеми з мовленням, а серед підлітків спостерігалися розлади харчової поведінки, суїцидальні думки та практики самоушкоджень. Психічне здоров'я підлітків погіршувалося, якщо вони піддавалися мілітаризованим заходам, тривалий

час перебували під окупацією або якщо авторитетні особи, яким вони довіряли, наприклад, вчителі чи тренери, змінили свою лояльність підтримуючи російську окупаційну владу. Як було зазначено, в Україні недостатньо фахівців у сфері психічного здоров'я, які спеціалізуються на роботі з дітьми, щоб задовольнити широкі потреби в цій сфері по всій країні.

116. Батьки повідомили УВКПЛ, що після переїзду на територію, підконтрольну Уряду, вони не зіткнулися з особливими труднощами при влаштуванні своїх дітей до місцевих шкіл. Батьки та вихователі пояснили, що деякі новоприбулі діти швидко адаптувалися до нового середовища та навчання українською мовою, але іншим було важко перейти на українську мову в школі. Громадські організації надали мовну та психологічну підтримку окремим дітям. Проте тітка однієї дитини, яка нещодавно переїхала з окупованої Донецької області, зазначила, що безкоштовні, надані державою репетитори української мови могли б допомогти прискорити процес адаптації.
117. Викладання російською мовою в українських школах не пропонується, оскільки законодавство щодо освіти та національних меншин передбачає

диференційоване ставлення до офіційних мов Європейського Союзу та інших мов, зокрема російської. УВКПЛ висловило занепокоєння, що відповідно до чинного законодавства, національні меншини, мов яких не є мовою Європейського Союзу, не можуть користуватися тими самими правами, і що таке диференційоване ставлення може мати дискримінаційний характер.¹⁴⁶ Хоча опитані батьки не висловлювали занепокоєння через відсутність викладання російською мовою в українських школах, УВКПЛ продовжуватиме моніторинг цього питання.

118. Незважаючи на заходи, вжиті українською владою для полегшення вступу дітей та молоді з окупованих територій до закладів вищої освіти, багато хто з них зіткнувся з фінансовими труднощами через низькі стипендії, банківські обмеження (які перешкоджають переказу коштів від родичів на окупованій території) та високу вартість оренди. Крім того, станом на грудень 2024 року не існує процедури підтвердження результатів навчання, отриманих на окупованій території, хоча це передбачено українським законодавством.¹⁴⁷ Відсутність визнаних документів про освіту ускладнювала доступ до вищої освіти та ринку праці.

У мене тут нікого немає, немає родини. Я сама гбаю про всі свої потреби. Я можу розраховувати лише на себе.

— 17-річна дівчина, яка переїхала з окупованої території до Києва.

VII. ВИСНОВКИ

119. Протягом останніх трьох років повномасштабне вторгнення Російської Федерації спричинило широкомасштабні порушення прав людини та МГП, завдавши значної шкоди мільйонам дітей в Україні та реалізації широкого спектра їхніх прав людини.

120. Масове використання зброї вибухової дії з широкою зоною ураження в густонаселених районах призвело до смертей, серйозних поранень, переміщень, розлучень сімей та втрат домівок. Руйнування цивільної інфраструктури, зокрема шкіл і лікарень, ще більше порушило життя дітей, обмеживши доступ до основних послуг, у тому числі освіти й медичної допомоги, та погіршивши умови життя. Сукупний вплив цих порушень серйозно завдав шкоди правам дітей в усіх сферах життя. Незважаючи на певні вжиті українською владою заходи, повністю захистити дітей від наслідків бойових дій не вдалося. Як наслідок, багато з них стикаються зі зниженням рівня освіти, меншими доходами впродовж життя та погіршенням психічного та фізичного здоров'я. Економічні втрати, пов'язані із зниженням освітніх можливостей, оцінюються в мільярди доларів, що ще більше ускладнює проблеми післявоєнного відновлення країни.

121. Протягом місяців після початку повномасштабного вторгнення російські збройні сили на окупованій або контрольованій ними території вбили деяких дітей під час спроби виїхати звідти, а також піддали деяких дітей насильству, пов'язаному з конфліктом, та свавільному затриманню. Примусове переміщення дітей в межах окупованої території та депортація дітей з окупованої території до Російської Федерації є воєнними злочинами.¹⁴⁸ У деяких випадках ці дії супроводжувалися незаконною зміною ідентичності дітей.

122. Діти, які проживають на окупованих територіях, перебувають в особливо вразливому становищі. Російська Федерація проводить політику, що порушує норми МГП, які зобов'язують окупаційну державу захищати дітей, підтримувати їхню існуючу ідентичність, а також забезпечувати безперервність їхньої освіти

та культурних традицій. Однак, окупаційна влада нав'язала російське громадянство, змінила систему освіти, пріоретизуючи військово-патріотичну підготовку, та впровадила проросійську пропаганду війни в освітні заходи та заходи дозвілля. Ця політика призвела до широкого придушення викладання українською мовою, витіснення української культурної ідентичності в державних установах та дискримінації дітей через їхню українську національну та/або етнічну ідентичність, порушуючи їхні права на приватне життя, освіту, участь у культурному житті, а також свободу на вільне вираження поглядів та доступ до інформації.

123. Хоча кількість жертв від зброї вибухової дії та інших методів ведення війни можна виміряти, хочай не з великою точністю, повний обсяг шкоди, спричиненої окупаційною політикою, наприклад, примусом дітей до прийняття російської національної ідентичності, обмеженням їхніх свобод і милітаризованою індоктринацією на користь бойових дій проти їхньої власної країни походження, залишається незліченним. Систематичне залучення дітей на окупованій території до військово-патріотичного виховання несе серйозний ризик увічнення конфлікту та перешкоджає зусиллям із повоєнного примирення.

124. Ці заходи мають серйозні наслідки для соціальної згуртованості в Україні. Українські діти пережили різний досвід воєнного часу: одні як біженці в Європі, інші – як безпосередні жертви насильства або постійного перебування під загрозою обстрілів, а багато з них були піддані примусовим законам та політикам, що були впроваджені російською владою на окупованій території. Для повноцінного відновлення необхідні не лише заходи, спрямовані на відновлення прав дітей, але й притягнення винних до відповідальності за порушення, а також цілеспрямовані зусилля шляхом надання їм ефективних засобів правового захисту та відшкодування з метою усунення шкоди, яку вони зазнали. Визнання та усунення цих порушень є ключовим для створення майбутнього, в якому всі українські діти зможуть відновити свої права, ідентичність та безпеку в суспільстві, вільному від довготривалих наслідків війни та окупації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

125. Усім сторонам конфлікту

- a. Поважати та забезпечувати повне дотримання МППЛ та МГП, особливо у питаннях ведення бойових дій та поводження з особами, які перебувають під захистом;
- b. негайно припинити застосування зброї вибухової дії з широкою зоною ураження в густонаселених районах;
- c. Взяти всіх можливих запобіжних заходів, з урахуванням досвіду, щоб уникнути або принаймні звести до мінімуму шкоду цивільному населенню, в тому числі шляхом ретельного вибору законних засобів і методів ведення бойових дій;
- d. негайно і повністю припинити використання протипіхотних мін. Ретельно наносити на карту розташування мін, щоб можливо було швидко ідентифікувати небезпечні зони та якнайшвидше здійснити їхнє розмінування, а також підтримувати програми, орієнтовані на дітей, для інформування їх та інших цивільних осіб про конкретні ризики, пов'язані з мінами та ВПВ, а також про те, як правильно захистити себе на забруднених мінами територіях;
- e. Забезпечити оперативне, неупереджене та ефективно розслідування всіх імовірних порушень МППЛ та МГП, особливо, що завдають шкоди дітям, та забезпечити належне притягнення до відповідальності осіб, винних у таких порушеннях, включаючи військовослужбовців, представників сил безпеки та командного складу.

126. Російської Федерації

- f. негайно, повністю і безумовно припинити застосування сили проти України та вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів згідно з Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 (2022) та ES-11/4 (2022), і припинити окупацію української території;
- g. негайно припинити всі атаки, спрямовані проти цивільних осіб та об'єктів цивільної інфраструктури;
- h. Приєднатись до Конвенції 1997 року про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (Оттавська конвенція або Договір про заборону протипіхотних мін);
- i. Надати повну інформацію щодо українських дітей, примусово переміщених в межах окупованої території або депортованих в Російську Федерацію, у тому числі тих, які перебувають в інтернатних закладах чи були влаштовані в російські сім'ї, до Центрального агентства з розшуку; утриматися від внесення будь-яких змін до їхнього особистого статусу, у тому числі громадянства, та сприяти їхньому возз'єднанню з сім'ями. Скасувати спрощену процедуру, яка дозволяє опікунам подавати заяви на отримання російського громадянства від імені українських дітей;
- j. Припинити всі заходи, які змушують українських дітей присягати на вірність Російській Федерації, припинити військову підготовку та навчання, спрямовані на забезпечення добровільного вступу дітей до російських збройних сил, а також припинити залучення дітей до організацій, підпорядкованих Російській Федерації, зокрема тих, що здійснюють військово-патріотичне виховання;
- k. Припинити дискримінацію українських дітей, які не отримали російське громадянство, та гарантувати їм рівний доступ до освіти і медичних послуг;
- l. Відновити доступ до освіти за українською державною освітньою програмою українською мовою як в очному, так і в онлайн форматі, зокрема шляхом забезпечення російськими інтернет провайдерами доступу до веб-сайтів з українською освітньою програмою, а також регулярно оприлюднювати статистичні дані щодо кількості дітей, які вивчають українську мову на окупованій території;
- m. Гарантувати право дітей на повну участь у культурному житті відповідно до їхнього вибору, включно з можливістю вільно виражати і розвивати власну культурну ідентичність, без дискримінації за ознакою національності, етнічного походження, політичних поглядів або мови;
- n. Забезпечити повне відшкодування за порушення норм МГП та прав людини, вчинені під час окупації, шляхом надання відповідної реституції, компенсації та/або сатисфакції;
- o. Надати УВКПЛ безпечний і повноцінний доступ на окуповану територію з метою моніторингу ситуації з правами людини, зокрема у школах та закладах догляду для дітей.

127. Уряду України

- p. Використовувати максимум наявних ресурсів для поступового досягнення повної реалізації економічних, соціальних та культурних прав усіх дітей, які перебувають під її юрисдикцією;
- q. Вжити всіх можливих заходів для захисту та піклування про дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, сприяючи їхньому фізичному та психологічному відновленню та соціальній реінтеграції;
- g. Забезпечити, щоб тримання дітей під вартою застосовувалося лише як крайній захід і на якомога коротший період часу, а також регулярно переглядалося з метою його скасування;
- s. Розширити доступ дітей до психологічної та психіатричної допомоги, зокрема шляхом підготовки фахівців у сфері психічного здоров'я до надання допомоги, чутливої до потреб дітей;
- t. Запровадити спрощену адміністративну процедуру для отримання українських свідоцтв про народження для дітей, народжених на окупованій території;
- u. Розробити комплексну стратегію підтримки всіх дітей, які прибувають з окупованої території або з Російської Федерації, що включає наявні механізми підтримки дітей, які були примусово переміщені або депортовані зокрема шляхом надання соціальної допомоги, мовних курсів, освітньої підтримки, в тому числі для молоді, яка прагне здобути вищу освіту, а також послуг з охорони психічного здоров'я;
- v. Вжити заходів, щоб зробити українські уроки онлайн більш доступними для дітей, які проживають на окупованій території, та відповідними до їхніх особливих потреб; ухвалити процедуру визнання результатів навчання, отриманих на окупованій території;
- w. Внести зміни до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», щоб привести його у повну відповідність до міжнародних норм і стандартів у сфері прав людини, відповідно до попередніх рекомендацій УВКПЛ та висновку Венеціанської комісії.

128. Міжнародній спільноті

- x. Надавати подальшу фінансову підтримку та технічну допомогу Україні, особливо для підвищення її спроможності проводити безпечні, ефективні та результативні операції з розмінування, а також сприяти реалізації програм, орієнтованих на дітей, з метою підвищення обізнаності про ризики, пов'язані з мінами та ВПВ;
- y. Сприяти розшуку та поверненню примусово переміщених і депортованих українських дітей через дипломатичні шляхи;
- z. Підтримувати національні установи, організації місцевого громадянського суспільства та інші організації, які захищають права дитини, шляхом надання ресурсів і посилення їхньої спроможності для роботи з дітьми, зокрема дітьми з інвалідністю, переміщеними дітьми і тими, хто зазнав травм;
- aa. Підтримувати всі механізми відповідальності, зокрема Міжнародний кримінальний суд, які розслідують порушення прав людини щодо дітей, що є порушенням міжнародного кримінального права;
- ab. Підтримувати Україну шляхом фінансування та технічного співробітництва, спрямованих на створення програм підтримки дітей, які прибувають на підконтрольну Уряду територію з окупованої території та Російської Федерації.

ПРИМІТКИ

1. У доповіді основна увага приділяється території, яка була окупована Російською Федерацією в 2022 році і пізніше. Інформацію про Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, Україна (Крим), можна знайти у попередніх доповідях УВКПЛ, наприклад, «Десять років окупації Російською Федерацією: права людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна».
2. З них 887 жінок, 671 чоловік, 14 хлопчиків і 6 дівчаток.
3. Як Україна, так і Російська Федерація ратифікували Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), Конвенцію про права дитини (КПД) та Факультативний протокол до неї щодо участі дітей у збройних конфліктах (Факультативний протокол I), а також інші основні договори з прав людини.
4. Обидві сторони мають зобов'язання за договірним та звичаєвим МГП, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, насамперед чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковим протоколом I до них 1977 року, Гаазькою конвенцією IV 1907 року з Положенням про закони та звичаї війни на суходолі, що додаються (Гаазькі положення). Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду (Римський статут).
5. Комітет ООН з прав людини, Загальні зауваження № 31 (п. 10) та № 36 (п. 63).
6. КПД, ст. 7.
7. МПГПП, ст. 24; КПД, ст. 2, 7, 8.
8. КПД, ст. 2.
9. КПД, ст. 24, 27.
10. МПЕСКП не містить положення про відступ від зобов'язань; див., наприклад, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) Зауваження загального порядку № 14 (2000) про право на найвищий досяжний рівень здоров'я (стаття 12), п. 47. Крім того, КЕСКП підтвердив, що Пакт застосовується навіть під час конфлікту або загальної надзвичайної ситуації. Див., Е/С.12/AFG/Q/2-4, пп. 38; Е/С.12/SOL/Q/5, пункт. 5.
11. КПД, ст. 12, 13, 16, 31; МПГПП, ст. 17, 19; МПЕСКП, ст. 15.
12. КПД ст. 28-30, 38; МПЕСКП, ст. 13.
13. КПД, ст. 29(1); Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 1 «Цілі освіти», абз. 8; Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Загальні коментарі № 13 «Право на освіту» (п. 6) та № 21 «Право кожного брати участь у культурному житті» (пункти 15, 26); Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (Четверта Женевська конвенція), ст. 50.
14. КПД, ст. 3.
15. МПГПП, ст. 20.
16. КПД, ст. 38, 39; Факультативний протокол I, ст. 7.
17. Додатковий протокол I, ст. 48, 51(2), 51(5)(b), 52(2), 57.
18. Додатковий протокол I, ст. 58.
19. Ці зобов'язання встановлено Додатковим протоколом I (статті 51, 57), правило 14 Звичаєвого МГП МКЧХ; МКЧХ, Війна в містах: ревербераційні ефекти вибухової зброї, доступно за посиланням: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/03/02/war-in-cities-the-reverberating-effects-of-explosive-weapons/> / (дата останньої перевірки посилань у доповіді 17 березня 2025 року)
20. Додатковий протокол I, ст. 12-13. Див. також Римський статут, ст. 8(2)(b) (ix).
21. Четверта Женевська конвенція, ст. 27. Зобов'язання поважати звички та звичаї є особливо важливим на окупованій території; див. коментар 1958 р., с. 203.
22. Додатковий протокол I, ст. 77; КПД, ст. 38.
23. Факультативний протокол I, ст. 3, 4.
24. ICJ, Консультативний висновок щодо правових наслідків політики та практики Ізраїлю на окупованій палестинській території, включаючи Східний Єрусалим, 19 липня 2024 р., п. 106.
25. Гаазькі положення, ст. 43; Четверта Женевська конвенція, ст. 64; Додатковий протокол I, ст. 4.
26. Гаазькі положення, ст. 45.
27. Четверта Женевська конвенція, ст. 51.
28. Четверта Женевська конвенція, ст. 50.
29. Четверта Женевська конвенція, ст. 50; Коментар 1958 р., с. 288.
30. Четверта Женевська конвенція, ст. 50.
31. Четверта Женевська конвенція, ст. 8, 47; Коментар 1958, с. 275-276.
32. Четверта Женевська конвенція, ст. 24; Коментар 1958 р., с. 187.
33. Додатковий протокол I, ст. 74.
34. Додатковий протокол I, ст. 78. Це положення не застосовується до дітей того ж громадянства, що й сторона конфлікту, яка проводить евакуацію.
35. Четверта Женевська конвенція, ст. 147, Додатковий протокол I, ст. 85; Римський статут, ст. 8(a)(vii), 8(b)(viii).
36. Коментар 1987 року до Додаткового протоколу I, пункти. 3211, 3226.
37. Додатковий протокол I, ст. 78(3); Коментар 1987 р., абз. 3218.
38. УВКПЛ не змогло підтвердити деякі жертви серед цивільного населення протягом перших місяців повномасштабного вторгнення через велику кількість повідомлень і відсутність доступу до певних районів. Ймовірно, кількість жертв серед цивільного населення значно занижена в таких містах, як Маріуполь (Донецька область), Лисичанськ, Попасна та Северодонецьк (Луганська область), де в 2022 році точилися тривалі інтенсивні бої.
39. Ці цифри базуються на підтверджених смертях і пораненнях серед дітей, стать яких можна встановити. 669 загиблих (352 хлопчики, 289 дівчаток, 28 дітей невідомої статі) і 1833 поранених (891 хлопчик, 657 дівчаток, 285 дітей невідомої статі).
40. Ці цифри базуються на повідомленнях російської влади або офіційних заявах, опублікованих місцевою владою та ЗМІ. Вони не були перевірені УВКПЛ.
41. Вбито: 285 хлопчиків, 256 дівчаток, 22 дитини невідомої статі. Поранено: 789 хлопчиків, 612 дівчаток, 262 дитини невідомої статі.
42. Управління ООН з питань роззброєння, Забезпечення нашого спільного майбутнього: порядок денний роззброєння, 2018 р., с. 34.
43. 482 загиблих, 1433 поранених.
44. Загинули: п'ятеро дівчаток, двоє хлопчиків. Постраждали: п'ятеро дівчаток, троє хлопчиків, стать дев'ятьох дітей невідома.
45. Фактичні цифри значно вищі, оскільки багато повідомлень ще очікують підтвердження.
46. 2023: 7 хлопчиків і 2 дівчинки загинули або отримали поранення. 2024: 89 хлопчиків і 70 дівчаток загинули або отримали поранення.
47. 1 липня – 31 грудня 2023 року: 20 дітей загинули, 123 отримали поранення. 1 липня – 31 грудня 2024 року: 40 дітей загинули, 303 отримали поранення.
48. 81 дитина загинула, 230 поранено.
49. Влада Російської Федерації повідомила про 18 загиблих і 102 поранених дітей у 2024 році. УВКПЛ не змогло перевірити ці жертви чи обставини нападів.
50. 2022: 18 загиблих, 47 поранених; 2023: семеро загиблих, 47 поранених; 2024: 5 загиблих, 26 поранених.
51. Дані на основі підтверджених випадків смерті та поранень серед дітей, стать яких можна встановити: 105 хлопчиків, 26 дівчаток, 19 дітей невідомої статі.
52. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року.
53. Керівні принципи внутрішнього переміщення, Е/CN.4/1988/53/Add.2

- (11 лютого 1998 р.).
54. МОМ «Доповідь про внутрішнє переміщення в Україні», жовтень 2024 р.
  55. Розрахунки УВКБ ООН станом на листопад 2024 року, що базуються на наявних офіційних даних, доповнених оцінками опитувань, не включають українських дітей у Російській Федерації.
  56. УВКБ ООН, Опитування намірів №6 (листопад 2024 р.); не включає українських дітей у Російській Федерації.
  57. Там же.
  58. КПД, ст. 20. Жінки становили більшу частину переміщених за кордон осіб, оскільки запровадження воєнного стану наклало обмеження на можливість виїзду за кордон чоловіків у віці 18-60 років.
  59. Оцінка потреб та профілювання УВКБ ООН 2024.
  60. Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз та Організація Об'єднаних Націй «Четверта швидка оцінка потреб під час катастроф (лютий 2022 – грудень 2024 року)», 2025, с. 93.
  61. Наприклад, Закон України № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», прийнятий 20 жовтня 2014 року, з наступними змінами; Постанова Кабінету Міністрів № 332 від 20 березня 2022 року «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»; Постанова Кабінету Міністрів № 930 від 1 вересня 2023 року «Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»; Постанова Кабінету Міністрів № 333 від 19 березня 2022 року «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб».
  62. Міжнародна організація з міграції (МОМ) «Доповідь про стан справ у сфері внутрішнього переміщення в Україні, раунд 18», жовтень 2024 року, с. 7-8.
  63. Станом на жовтень 2024 року майже чверть домогосподарств ВПО мали неналежні житлові умови, а понад половина домогосподарств ВПО, очолюваних самотніми батьками, не мали достатнього доступу до продуктів харчування. Там же.
  64. КПД, ст. 27.
  65. УВКПЛ не змогло зробити достовірних висновків щодо впливу нападів із застосуванням вибухової зброї на доступ до освіти дітей на окупованій території. У той час як існують численні дослідження щодо становища дітей на території, яка контролюється Урядом України, аналогічні дослідження щодо дітей на окупованій території відсутні, частково через те, що установам ООН не було надано доступу до них.
  66. Карта оповіщення про повітряну тривогу України, тривалість оповіщення про повітряну тривогу по регіонах, доступно за посиланням: <https://alerts.in.ua/en>.
  67. У 2024 році російські збройні сили здійснили 13 масштабних скоординованих атак ММПЛУ «Атаки на енергетичну інфраструктуру України: шкода цивільному населенню», вересень 2024 р.
  68. Міністерство освіти і науки України.
  69. Див. PISA Ключові результати та висновки в Україні за 2018 та 2022 роки, <https://testportal.gov.ua/en/pisa-in-ukraine/>
  70. Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз та Організація Об'єднаних Націй, Третя швидка оцінка шкоди та потреб (лютий 2022 – грудень 2023), 2024, стор. 81.
  71. ЮНІСЕФ, Фонд Олени Зеленської, Київська школа економіки «Індекс майбутнього: Індекс добробуту дітей 2023», https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/ENG_report.pdf, с. 59; Офіційні результати НМТ за 2024 р., с. 53.
  72. Додаткову інформацію див. доповідь УВКПЛ «Атаки на енергетичну інфраструктуру України».
  73. ЮНІСЕФ, [Резюме: Аналіз ситуації дітей в Україні](#), 2024, с. 9; Міністерство юстиції «Статистична інформація про державну реєстрацію актів цивільного стану», доступна за посиланням https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info.
  74. УВКПЛ [«Поводження з військовополоненими та оновлена інформація про ситуацію з правами людини, 1 червня – 31 серпня 2024 р.»](#), жовтень 2024 р., п. 86.
  75. 31 дівчинка, 28 хлопчиків, 8 дітей невідомої статі.
  76. ЮНІСЕФ [«Життя дітей під час війни»](#), лютий 2024 р., с. 10.
  77. КПД, ст. 38; Додатковий протокол 1, ст. 77.
  78. Кримінальний кодекс України, ст. 111, 113, 258, 114-1, 194.
  79. УВКПЛ [«Вбивства цивільних осіб»](#), 7 грудня 2022 р.; УВКПЛ [«Затримання цивільних осіб»](#), 27 червня 2023 р.
  80. Деякі з цих випадків сталися на території, підконтрольній Уряду України.
  81. УВКПЛ «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, 1 серпня – 30 листопада 2023 р., грудень 2023 р., п. 46.
  82. Четверта Женевська конвенція, ст. 147.
  83. КПД, ст. 19, 34; МПГПП, ст. 7, 9; Конвенція проти катувань, ст. 1-2. Ці дії були скоєні в районах, які перебували під контролем російських збройних сил. УВКПЛ не задокументувало жодного випадку сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, щодо дітей з боку українських збройних сил.
  84. Примус до спостереження за сексуальним насильством саме по собі є формою сексуального насильства.
  85. Додатковий протокол I, ст. 78.
  86. Правова кваліфікація цих переміщень як примусових переміщень і депортацій потребує ретельного встановлення фактів на основі індивідуальних обставин кожного дорослого чи дитини. Однак вони являють собою порушення прав на повагу до сімейного життя та на інформацію про долю та місцеперебування зниклих безвісти родичів, а також прав дітей на збереження своєї індивідуальності та на возз'єднання сім'ї відповідно до МППЛ. За оцінками Уряду України, понад 19 000 дітей були примусово переміщені або депортовані.
  87. Додатковий протокол I, ст. 78(3); Коментар 1987 року, пп. 3218. Окрім цього, див. КПД, ст. 9-10 щодо зобов'язань держави стосовно розлучення та возз'єднання сім'ї.
  88. Було 20 українських студентів (12 хлопчиків, 8 дівчаток).
  89. Принизливі терміни, що використовуються для опису українців.
  90. Доповідь «Феномен влади», січень 2025 с. 6.
  91. Донецька, Херсонська, Луганська та Запорізька області.
  92. Див. УВКПЛ [«Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки»](#), березень 2024 р.; ст. 4 у Федеральних конституційних законах Російської Федерації №5-ФКЗ (Донецьк), №6-ФКЗ (Луганськ), №7-ФКЗ (Запоріжжя), №8-ФКЗ (Херсон), ухвалених 4 жовтня 2022 року.
  93. Четверта Женевська конвенція, ст. 47 і 50. Крім того, «Окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для сприяння ідентифікації дітей і реєстрації їх батьківства... [і] не повинна робити нічого, щоб перешкоджати нормальній роботі адміністративних служб, відповідальних за ідентифікацію дітей, зокрема новонароджених». Коментар 1958 р., с. 287.
  94. КПД, ст. 8.
  95. УВКПЛ [«Російська окупація та її наслідки»](#) (примітка 82), пп. 115-122.
  96. МПЕСКП, ст. 2, 12, 13; Четверта Женевська конвенція, ст. 50, 55, 56; Додатковий протокол I, ст. 14(1), 69.
  97. Комітет ООН з прав людини встановив, що «громадянство є важливим компонентом ідентичності особи і що захист від свавільного або незаконного втручання в особисте життя включає захист від насильницького нав'язування іноземного громадянства», Брацило, Головка та Конюхов проти Росії, ССРР/С/140/D/3022/2017, п. 8.10.
  98. Гаазькі положення, ст. 45.
  99. Ст. 5 у кожному з наступних Федеральних конституційних законів Російської Федерації: №5-ФКЗ (Донецьк), №6-ФКЗ (Луганськ), №7-ФКЗ (Запоріжжя), №8-ФКЗ (Херсон).
  100. Гаазькі положення, ст. 45.
  101. У Російській Федерації діти в 14 років зобов'язані отримати паспорт.
  102. Четверта Женевська конвенція, ст. 50.

103. Укази № 304 від 25 травня 2022 року, № 330 від 30 травня 2022 року, № 440 від 11 липня 2022 року, № 951 від 26 грудня 2022 року, № 11 від 4 січня 2024 року, абз. 2.
104. Доповідь про діяльність Уповноваженої при Президенті РФ з прав дитини за 2022 рік, с. 118, <https://deti.gov.ru/Deyatelnost/documents/245>; ТАСС «Уповноважені з прав дитини супроводжують усі родини, які взяли дітей Донбаса», 30 жовтня 2024, <https://tass.ru/obschestvo/22266401>
105. Див., наприклад, Уповноважений Російської Федерації з прав дитини, Telegram post, 9 серпня 2023 р., <https://t.me/malvovabelova/1906>
106. Луганський інформаційний центр «Сім'ї з інших регіонів Росії усиновили 29 луганських дітей з початку 2023 року» – Омбудсмен, 9 листопада 2023 р., стаття ЗМІ, доступно за посиланням: <https://lug-info.ru/news/rossijskie-sem-is-nachala-2023-goda-usynovili-29-luganskikh-detej-ombudsmen/>
107. Міжнародне усиновлення має здійснюватися лише відповідно до стандартів і принципів Гаазької конвенції 1993 року про захист дітей і співробітництво щодо міжнародного усиновлення. Однак у надзвичайних ситуаціях гарантувати дотримання стандартів і гарантій конвенції може бути майже неможливо. Це підвищує ризик викрадення, продажу або торгівлі дітьми, а незаконне усиновлення під час надзвичайних ситуацій не відповідає міжнародним стандартам. ЮНІСЕФ «Керівництво щодо захисту дітей-переміщених осіб та дітей-біженців в Україні та за її межами».
108. Четверта Женевська конвенція, ст. 50; УВКПЛ «Російська окупація та її наслідки», (примітка 82), пункти. 21, 130-136.
109. Заява Міністра освіти Російської Федерації від 15 січня 2024 р. (<https://edu.gov.ru/press/8036/integraciyu-novyh-regionov-v-rossiyskuyu-sistemu-obrazovaniya-planiruyetsya-osuschestvit-v-techenie-dvuh-let/>); «Державна культурна політика на період до 2030 року», 11 вересня 2024 р. (<http://government.ru/docs/all/155288/>).
110. Закон Російської Федерації № 19-ФЗ «Про особливості правового регулювання відносин у сфері освіти і науки...» (15 лютого 2023 р.), ст. 4.
111. Див. УВКПЛ «Російська окупація та її наслідки», пункти. 131-132.
112. Міністр освіти, нарада Президента з членами Уряду, 31 серпня 2022 р., <http://kremlin.ru/events/president/news/69238>.
113. Методичні рекомендації для бесід про важливе, «Наша країна – Росія», 12 вересня 2022, https://razgovor-cdn.edsoo.ru/media/file/ourcountry-89-method_recom.pdf
114. МПГПП, ст. 20; КПР, ст. 29(1). Див. занепокоєння, висловлене Комітетом з прав дитини щодо «широкомасштабної та систематичної державної пропаганди у школах про збройний конфлікт в Україні». Заключні зауваження до об'єднаної шостої та сьомої періодичної доповіді Російської Федерації, CRC/C/RUS/CO/6-7, 1 березня 2024 року, пункт. 39б.
115. УВКПЛ «Десять років окупації Російською Федерацією», п. 35.
116. А/78/340, пункти. 31-33.
117. Рішення «Україна проти Російської Федерації», Міжнародний суд ООН, 31 січня 2024 р., пп. 359, 369-370.
118. УВКПЛ «Російська окупація та її наслідки», пп. 50-51, 140; КПД, ст. 13, 29.
119. УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», пункти. 64-54, 133-134.
120. КПД, ст. 2, 13, 17, 29, 31.
121. Президент Російської Федерації, Перелік доручень за підсумками засідання Ради з міжнародних відносин, 16 липня 2023 р.
122. Розпорядження Уряду Російської Федерації від 11 вересня 2024 р. № 2501-р «Державна культурна політика на період до 2030 року», ст. 16.
123. Закон Російської Федерації № 550-ФЗ (28 грудня 2024) «Про внесення змін до Федерального закону «Про молодіжну політику Російської Федерації».
124. Закон Російської Федерації № 543-ФЗ (28 грудня 2024 р.) «Про внесення змін до Федерального закону «Про основні гарантії прав дитини в Російській Федерації».
125. Міністр освіти, 22 серпня 2024 р., <http://kremlin.ru/events/president/news/74920>, посилаючись на Федеральний конституційний закон № 1-ФЗ «Про державний прапор Російської Федерації» від 23 березня 2024 р.
126. Стенограма засідання Держради від 20 грудня 2024 року, <http://kremlin.ru/events/president/news/75918>.
127. Доповіді окупаційної влади в Донецьку (22 тис. дітей) https://vk.com/wall-76988535_23779; в Херсоні (3000) https://t.me/VGA_Kherson/27301; в Луганську (25 тис.) <https://t.me/minobrlnr/15227>; та в Запоріжжя (8000) <https://za-inform.ru/zaporozhskaya-oblasti/bolee-8000-rebyat-iz-zaporozhskoj-oblasti-otdohnuli-v-detskih-lageryah/>.
128. Гаазькі положення, ст. 45; Четверта Женевська конвенція, ст. 27; КПД ст. 29(1).
129. У березні 2024 року Комітет з прав дитини висловив стурбованість втручанням Уряду в освітній процес і закликав Російську Федерацію запобігти спробам переписати шкільні освітні програми та підручники для відображення політичного та військового порядку денного Уряду. CRC/C/RUS/CO/6-7, пп. 39-40.
130. Гаазькі положення, ст. 52; Четверта Женевська конвенція, ст. 50, 51; Коментар 1958 р., с. 288.
131. КПД, ст. 29(1)(d); МПГПП, ст. 20.
132. Наказ МОН № 62 від 2 лютого 2024 р.
133. Закон АР Крим № 131-ЗРК/2015 «Про освіту в Республіці Крим» від 6 липня 2015 р.
134. Указ Уряду Російської Федерації № 2501-р від 11 вересня 2024 року. Доступно на сайті <http://static.government.ru/media/acts/files/1202409160031.pdf>.
135. Закон Російської Федерації № 550-ФЗ «Про внесення змін до Федерального закону «Про молодіжну політику Російської Федерації», 28 грудня 2024 р.
136. Статут Всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху «Юнармія», прийнятий 28 травня 2016 року; Стратегія розвитку Всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» до 2030 року.
137. Ren.tv, Призовники з нових регіонів РФ вперше пішли на строкову військову службу, стаття ЗМІ, доступ за посиланням: <https://ren.tv/news/v-rossii/1281081-prizyvnik-i-iz-novykh-regionov-rf-vpervye-otpravilis-na-srochnuiu-sluzhbu>
138. Четверта Женевська конвенція, ст. 51, 147.
139. Кодекс про адміністративні правопорушення, ст. 20.3.3; КК ст. 207.3 та ст. 280.3.
140. Див. наприклад, УВКПЛ «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні», 1 вересня - 30 листопада 2024 р., грудень 2024 р., с. 74.
141. Російське товариство «Знання», «Запобігання поширенню неонацистської ідеології серед дітей та молоді», матеріал курсу, доступ за посиланням: <https://akademiya.znanierussia.ru/course/profilaktika-ideologii-neonacizma-sredi-detej-i-molodezhi/>
142. Указ Президента № 1124 (28 грудня 2024 р.) «Про затвердження Стратегії протидії екстремізму в Російській Федерації», п. 6, 14, 20-24.
143. Див. ЄСПЛ, справа «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» [GC], рішення від 8 липня 2004 р., пп. 333; МПГПП, ст. 2(1).
144. Рішення 551 від 14 травня 2024 р.
145. Стаття 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».
146. Див. УВКПЛ, Ситуація з правами людини в Україні, 1 грудня 2023 р. - 29 лютого 2024 р., пп. 96-97.
147. Закон України «Про освіту», ст. 40-1 із змінами від 21 листопада 2023 року.
148. Четверта Женевська конвенція, ст. 49, 147; Додатковий протокол 1, ст. 77, 85.

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Україна